

# AZ ALSÓVADÁSZI

## REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG

<b>A REFORMÁTUS EGYHÁZ</b>	<b>2</b>
TEMETÉS	14
AZ ÉNEKLŐ KAR	17
AZ OLVASÓ KÖR	18
<b>A REFORMÁTUS TEMPLOM</b>	<b>22</b>
HARANGOK	25
ORGONA	25
PARÓKIÁK	26

## I.

Magyarországon a reformáció a mohácsi vész (1526) után egyre nagyobb lendülettel terjedt. Előbb Luther, majd a svájciak (Zwingli, Kálvin) tanítása. A tarcali és gönci zsinatokon a lelkipásztorok már a svájci reformátorok tanítását fogadták el (1561-1566), a debreceni zsinaton 1567-ben a tiszáninneni atyák is aláírták a II. Helvét Hitvallást s ettől kezdve az itteni magyarság zöme a svájci reformáció szellemében szervezte hitéletét. Lényeges tudnunk, hogy a megújított egyház *népegyház* volt. Keretei egybe estek a helység közéleti határaival, az eklézsia vezetői is a község tisztviselői lettek (főbíró, esküdtek). A teljes lakosságot összefogta tehát a reformált egyház. Egy-egy helységen belül nem új felekezet alakult, hanem a régi egyház reformálódott, tagjai tovább használták a régi templomot, megújított körülmények között. A teljes község, erkölcsi, fegyelmi szempontból, mint egyházközség a lelkipásztor és a tanács felügyelete alatt állt. A reformáció tehát nem bontotta meg a helység egységét semmilyen tekintetben.

A reformáció terjesztői azok a papok, szerzetesek voltak, akik felismerték, hogy az egyház minden tekintetben megújításra szorul. Az egyház megújulásában látták az igen mélyre zuhant Magyarország felemelkedésének lehetőségét is. A reformáció tehát az egyházból indult. A papokból, szerzetesekből lett prédikátorok tevékenységét támogatták egyes földesurak. Arról is van tudomásunk, hogy a Serédyek, Alsóvadász birtokosai, általában pártfogolták a reformáció ügyét.<sup>1</sup>

Alsóvadász reformációjában elsősorban a lelkipásztori kezdeményezés volt a döntő. Nem elhanyagolható Szikszó szomszédsága sem. A jelentős mezőváros a reformáció egyik fellegvára volt. Bencédi Székely István, Dévai Bíró Mátyás, Batizi András, Mohi Ferenc tanítóként és lelkészként kiemelkedő munkásai voltak az egyház megújításának Szikszón. Ugyanitt 1568-ban zsinatot is tartottak (esetleg csak terveztek) a reformátor atyák. A Szikszó és Alsóvadász között fennálló gazdasági kapcsolatok (vásárok, szikszói birtokosok a vadászi szőlőhegyeken, vadászi bérmunkások a szikszói szőlőkben stb.) során megteremtődött a szellemi összeköttetés is.

Egy ilyen szellemi központ messze sugárzó hatása éppen Alsóvadász reformációjával kapcsolatosan is szembe tűnő. Péter, alsóvadászi lelkész (csak keresztnévét ismerjük) 1550-ben levelet kapott a Dráva vidékéről (!) Prodanisinusz György veresmarti reformátortól. Prodanisinusz György kedves urának és barátjának nevezi a vadászi lelkészt és nagy örömmel értesíti a Dráva vidék reformációjának előrehaladásáról: „*Tudatnom kell veletek ezt az örömbírt, mert az evangélium úgy fénylik, mint a hajnal basadása s napról napra tovább-tovább terjed... A pápás egyház naponként gyengül s a nép Magyarországnak ebben a részében napról napra erősbiül Isten megismerésében.*”<sup>2</sup> Ebből bizonyos, hogy a vadászi lelkész is a reformáció híve és munkása volt. Lehetséges, hogy a két lelkipásztor az abaújszántói iskolában tanult és ott kötöttek barátságot.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Cs. Kovács Ágnes: Népoktatás az Abaúj megyei Alsóvadászon állami és egyházi rendeletek tükrében (Miskolc 1996.) című - egyébként igen tartalmas és szép - munkájának 7. lapján ezt írja a reformációval kapcsolatosan: „Az új valláshoz szító Perényiek voltak annak terjesztői, akik a megyében tekintélyes birtokkal rendelkeztek. Felsővadász-Alsóvadász-Szikszótól Regéckéig húzódó birtokaikon kényszerítették jobbágyaikat az új vallás elfogadására. Ezek hatására térhetett át községünk lakossága az új hitre...”. A szerző sommás állásfoglalásának határozottan ellent kell mondanunk. A földesúri kényszerítést Alsóvadással kapcsolatosan semmilyen adat nem támasztja alá. Támogatásról esetleg lehetne beszélni, adatot azonban erre nézve sem találunk. A legfontosabb pedig, hogy a reformáció egy nemzedék életét átfogó *fojlamat* volt.

A Serédyek szerepére nézve Szabó András: Egy elfelejtett Luther követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In. Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Szerk. Fabiny Tibor. Bp. 1984. 209-221. Szikszó szerepére Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. (hn. én.) 230.

<sup>2</sup> Thury Etele: Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat. Protestáns Szemle (PSZ) 1913. 476-478.

<sup>3</sup> Thury Etele: Batizi Andrásról és a szántói iskoláról. PSZ 1915. 693-694.

A legközelebbi adatunk a vadászai eklézsiáról 1579-ből való, amikor *Váradi Péter* lelkész nevét jegyezték fel.<sup>4</sup> Őt 1581-ben *Alattyáni Mózes* követte. *Dombrinus Barnabás* 1582-ben lett vadászai prédikátor, nem tudjuk azonban, hogy meddig volt itt. Ezután *Pálóczi Balázs* nevét ismerjük, aki 1594-ben lépett az itteni prédikátorságba, az ő utóda 1597-ben *Kerepesi Pál* lett.

Alsóvadászt korán elérte a reformáció üzenete. A XVI. század közepén már jól látható nyomai voltak a megújuló eklézsiának. A század második felében pedig már több lelkész nevét is ismerjük, ami mutatja, hogy kiépült és megszilárdult a reformált egyház. A vadászaiak az ősi templomot használták továbbra is, természetesen átalakított belsővel. Jánosd Alsóvadással járta végig ezt az utat, s mint korábban ezután is Vadász leányegyháza (filiája) volt. Jánosdon templom nem volt, lakosai Vadászra jártak istentiszteletre.

## II.

*Beregszászi Pál* lelkipásztorkodásával kezdődött községünkben az új évszázad, aki 1600-1606 között volt vadászai prédikátor. Innen Aszalóra távozott. Róla tudjuk, hogy a wittenbergi egyetemen is tanult, ahova 1582-ben iratkozott be. Az ő idejében jegyezték le a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye - ahová községünk tartozott - egyházlátogató jegyzőkönyvében az egyház anyagi állapotát jól mutató adatokat.

A lelkész javadalma: *Minden szántó ember egy-egy kalangya búzáat ad. Az ki csépével keresi egy köblöt. Minden nyomásra két hold föld jár az bírósághoz, annak a tizede az prédikátornak jár. Vannak szántó földek minden nyomásra, edgyik az Szixai határban két kis kötel, másik az Nagy Kötlen. Mező Pál bír az Pete árka mellett egy földet, melynek az tizede az prédikátornak jár. Az Verő oldalon két hold egymás mellett, az által megyen az földön az pintzéknél. Harmadik is az Verő oldalon, oda ki az kútjőnek felhénél. Az Kender földben egy kicsiny, egy szapura való. Harmadik nyomásban egy Fűz kert, avagy görbe szántó föld. Az Péntek kőn (!) is egy hold, ha élheti éllye az prédikátor, ha másnak adja szántani, ötöd jár belőle.*

*Rétek vadnak: az falué közt kettő, két kötel rét. Harmadik Kerek rét az patak mentében.*

*Egy szőlő vagyon az Első (!) hegyen, melynek minden míve az falué. Egy erdő vagyon Pap Erdeje, azon kívül adnak minden esztendőben szakasztva egy nyilast is akarattyokból.*

*Kereszteléstől tyúk, kenyér. Esketéstől 12 dénár. Ex decimis octava. Özvegy asszony 3 sing vászonnal tartozik.*

A templomhoz tartozó javak: *Vagyon egy szőlő az Elő hegyen. Szántó földek is vadnak, melyeknek dézsmája egyházfiú kezébe jár. Az Száskáson (!) egy másik, az Kincsesen, melyet Csulyak Máté bír. Ugyan ott, kit az Fulkeők bírnak. Ugyan ott az Szaskason, melyet felnőtt az tövis.*

Az iskola javadalma: *Minden szántó embertől fél köből búza, az ki csépével keresi az is fél köblöt ad. Minden valaki dézsmál és egy bora marad a dézsmától egy köből bort adott tíz itcéjével. Az kinek félnek fele marad, fél köböllel tartozik. Az kinek kevesebb, kevesebbet adott. Fát eleget adtak.*

Jánosd filialis: *Minden szántó ember egy-egy kalangya búzáat ad. Sellér, az ki csépével keresi egy köblöt. Özvegy asszony 3 sing vászonnal tartozik. Kereszteléstől tyúk, kenyér. Esketéstől 12 dénár.*

*Vannak szántó földek minden nyomásra. Az vadászai határban két hold föld. Ugyan azon nyomásban az jánosdi szőlő alatt négy rövid hold föld. Az Gerendán ott is két hold föld. Harmadik nyomásban az Pagyiban két hold egymás mellett az határban. Ex decimis octava.*

*Az Mesternek fél-fél köből rozs vagy búza, az ki mit adhat.*<sup>5</sup>

Nem jegyezték fel, hogy ezeket a földeket ki adta az egyház tulajdonába. Lehetett a földesúr, ami valószínű. Adakozhattak kispapok, más tehetősebb emberek is. Az kitűnik a felsorolás-

<sup>4</sup> A XVI-XVII. századi lelkipásztorok adatait, ha másként nem jelöljük, a következő forrásokból vettük. Zoványi Jenő: *Protestáns lelkészek nyugtatói régi tizedjegyzékek mellett. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 9. Külhoni tanuláshoz: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattára (SRKNk.), Kt. 695/1-2. Szabó Géza: *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555-1613. Halle/Saale 1941.**

<sup>5</sup> Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKLt.), Egyházlátogatói jegyzőkönyvek Kgg. II.6. 77-78.

ból, hogy a vadászi eklézsia jó anyagi körülményekkel bírt. A lelkész, tanítói javadalom mellett már kisebb birtokkal is rendelkezett az egyház. A lelkésznek ingatlan jövedelme is volt, a tanítónak azonban csak termény szolgáltatásból tevődött össze a fizetése.

Beregszászi Pál után a lelkész *Letenyei Ambrus* volt, őt 1610-ben *Aszalai András* követte, aki valószínűleg 1619-ig volt vadászi prédikátor. 1620-ban *Károlyi A. András* jött Alsóvadászra, aki egyenesen a heidelbergi egyetemről érkezett, ahova 1616-ban iratkozott be. Vadászról 1622-ben Abaúj-szántóra távozott.<sup>6</sup> 1622-1626 között *Patonyi Tamás* volt a prédikátor. Ezután 1652-ből ismerjük a lelkész nevét: *Mobácsi András*. Majd 1668-ban *Kapi P. Baltazár*, aki 1655-ben pataki diák volt, egy évvel később szikszói tanító, majd onnan jött Vadászra.<sup>7</sup> Egy 1699. évi adat Szikszai K. András prédikátor nevét őrizte meg.<sup>8</sup>

Az iskola működéséről önálló dolgozat ad számot. Meg kell azonban itt említenünk, hogy a nevezetes pataki iskolába is eljutottak vadászi ifjak. Közöttük *Alsóvadászi János*, aki 1606-1623 között Szikszóújfalu, Borsod-szirák, Sajószöged valamint Hangács lelképásztora volt.<sup>9</sup> 1643-ban Geleji Gáspár esperes vezetésével tartották meg az egyházlátogatást. Megállapítható a feljegyzésből, hogy az egyház ingatlanai szaporodtak, különösen Jánosdon.<sup>10</sup>

Bár adataink töredékesek, mégis jól mutatják az egyházközség folyamatos életét. A sok megpróbáltatás között, amit ez a század hozott őseink életében, nem feledkeztek meg az anyaszentegyház javára hozandó áldozatokról. A nagy romlásból bontakozva, az 1600-as évek végén adományozták atyáink a három tárgyból álló úrvacsorai készletet, amely a „szegények ezüstjéből”, vagyis ónból készült. Minden bizonnyal a korábbi tárgyak elpusztultak, elvesztek vagy elavultak. Az ón tányért kassai mester ötvösjegye jelzi, az ón kannán felirat is van: *S H G 1698*. Az ón kehely felirata többet mond: *Alsóvadászi Ecclesiae anno 1697. Per. Joszík*.

### III.

Az 1711. év egyházlátogatása szolgáltat újabb adatokat az egyházközségről. A lelkész Makrantzi István, a tanító Oltsai Sámuel, a gyülekezet tekintélyes elöljárói pedig Kis György bíró, Pap István jegyző valamint Tar István, Nagy János, Göntzi János, Tsulyak István és Mező András. A lelkészt jó lelkiismerettel dicsérik tiszta és világos prédikálásáért, hasonlóképpen tesznek bizonyosságot a tanítóról, ezek pedig viszont a vadászi hívekről. A lelkész és a tanító javadalma többnyire azokból a tételekből áll, amit korábban megismertünk. Az egyház földbirtoka növekedett: *A Függőben egy szőlő. A külső Horgas egészen, melyből a dézsma a templomhoz jár. A Potskajban egy darab. Az Agyagoson két pallag. Szántó föld a Kintses földtől fogva a Vesszős allyáig. A Vendéges sarkon a Bertzel torokban az úttól fogva a szőlők gyepeig. A Felső Horgas szőlők oldalában a Pete szőlőkig. A Péntek tő szőlő oldalában a patakig.*<sup>11</sup>

*Makrantzi István* alsóvadászi lelképásztorságának ideje bizonytalan. Feltűnik ugyanis 1715 után - pontosan nem tudni melyik évben - *Jablontzai P. Gábor* neve is a lelkészek között.<sup>12</sup> Utána *Mezei István* következett 1722-ig, majd *Sárai Pál* 1727-ig.<sup>13</sup> 1728-ban *Szombati Márton* volt a lelkész, aki nyugalmazott éveit is Vadászon töltötte s valahol a vadászi temetőben nyugszik. 1753 március 9-én temették, amint az anyakönyvben feljegyezték: „*Koporsóba való tételekor meg tiszteltetett az ordinarius prédikátor által ex Psalm. 25,20-21, eltemettetésekor prédikállottak tiszteletes Lukátsi István uram ex Job. 7,15-16 és tiszteletes Paxi György uram ex ...? 23,10.* Szolgálati ideje 1737-

<sup>6</sup> Zoványi Jenő: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp. 1977. 296.

<sup>7</sup> SRKLt. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Kgg. II. 8. 176. Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1615-1777. Sp. 1998. 88.

<sup>8</sup> Az Alsó Vadászi Nemes Reformata Ekklesiának Protoculluma. Ref. Egyház irattára, Alsóvadász IV.A.10. (Továbbiakban az alsóvadászon őrzött iratok : Alsóvadász és a jelzet) 358.

<sup>9</sup> Zoványi Jenő: Protestáns lelkészek nyugtatványai... i.m. 25. 37. 40. 45.

<sup>10</sup> SRKLt. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Kgg. II. 6. 77-78.

<sup>11</sup> SRKLt. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Kgg. II. 8. (1711) 97.

<sup>12</sup> Hörcsik Richárd: A Sárospataki Ref. Kollégium diákjai... i.m. 212.

<sup>13</sup> SRKLt. Alsóvadász R.A.III.4/4.

ig tartott.<sup>14</sup> Az 1738. esztendőben kezdődik Vadászon az anyakönyvezés a keresztek feljegyzésével, amit *Komáromy István* indított el. Őt *Mező István* követte 1741-ben, aki a házassági és halotti anyakönyv vezetését is elkezdte. A temetési textusokat is feljegyezte. Kiválóan képzett lelkipásztor volt, 1732-ben a hollandiai Utrecht egyetemén tanult. Az egyházmegyének tanácsbírája (assessor) volt, 1747-ig szolgált községünkben.

1736-tól ismerjük a számadásokról szóló jegyzéseket.<sup>15</sup> Ezek az adatok tevékeny egyházi életéről tanúskodnak. Mezei munkák, épületek javítása, iskolai vizsgák kiadásai követik egymást. Az eklésia nagy építkezéseket is folytatott (1750-1790 között iskola, parókia építés, templombővítés, harangláb létesítés). Vásárolt ingatlanokat is, pincét és szőlőt. A földbirtokok körül évtizedekig húzódó perek folytak. A Csáky, a Báthly és a Csuka családnak voltak követelése az egyházon. A Csákyakkal szemben az eklésia megnyerte a pert és a Helytartótanács megerősítette az egyházat birtokaiban. A másik két féllel pedig megegyezett az eklésia. A perek lezáródása után, a XVIII-XIX. század fordulóján 319 hold szántó, 15 hold szőlő és 2 hold rét birtokában volt a vadászi református egyház.

Alsóvadász és Jánosd nemes- és jobbágy közössége egyaránt szívesen támogatta egyházát. Lássunk néhány szemelvényt az adakozások feljegyzéséből:<sup>16</sup>

„Anno 1759. Az Úr asztalára ajándékozott egy betsületes Sidó, a falu akkori tziptzérje (kocsmáros) egy bársony szőnyeget...

1762. Tiszteletes Vadászi Kis Márton, akkori Miskoltzi Cantor uram, feleségével Szentpétery Éva asszonnyal ajándékozott az Úr asztalához egy selyem és szép arany tsipkével körülvétt keszkenőt... Az Úr Isten végye kedvesen ökegyelmektül...

1767. Siroki nevű tzigány adott az eklésia szükségére 3 Máriást...

1770. Nemzetes Vitézlő Ternyey Ferentz uram tsináltatott és ajándékozott az Úr asztalához egy ezüst meg-aranyozott kalanat...<sup>17</sup>

1768. Egy szegény özvegy asszony marhátskaja árából conferált (adott) 1 Máriást...

Igen gyakori volt a halálozások utáni adomány vagy hagyaték. (Itt megjegyezzük, hogy a lelkiesszel való konfliktus - amiről alább szölünk - egyáltalán nem volt akadály a adományozásnak. Öseink tudták, hogy nem a pap az egyház. A hagyatékok feljegyzésében felbukkan az említett konfliktusból adódó csipkelődő megjegyzés is.)

„Gál Jánosné Asszonyom a meg holt, s ebben jót tett, férjének még életében való dispositiójából conferált az Eklésia szükségére 30 Forintokat. Végye Isten kedves áldozatátul.”

Faragó Jánosné Illyefalfy Mária hagyatéka 25 arany (112 forint) volt, igen jelentős összeg. Életében pedig ajándékozott egy aranyozott ezüst kehelyfedelelet és ugyanilyen anyagból egy kenyérosztó tányért. Ez utóbbinak ez a felirata: „Nemzetes Illyefalvy Mária Asszony nemző szüleirül néhai nemzetes idős Illyefalvi Miklós úrrul s Anyalosi Judith Asszonyrul, testvér ötséirül nemzetes ifj. Illyefalvy Miklós úrrul maradott jókebul Istene ditsőségére az Alsó Vadászi Reformata Ekllesia számára szentelte anno 1746 die 22 may”. Csak elismételhetjük a korabeli feljegyzést vele kapcsolatosan: „Maradjon jó emlékezetbe neve érette”.

A Tiszáninnen Eklházkerületben a presbitériumok 1735-ben alakultak. Ekkor született a rendelet, hogy „az Eklésia bites curator és eklházfi nélkül soha ne légyen... a curator tartozik Consistoriumot hirdetni...”<sup>18</sup> Az ezt megelőző eklházigazgatásról Sárkány Pál lelkipásztor ezt jegyezte fel: „Míg... nem voltak sem kurátorok sem consistoriomok, a Fő Bíró a Tanáccsal együtt vigyázott fel az Eklésia jószágaira és az abbul való jövedelmekre, az azokból bejövő pénzt, bort búzát sat. az eklházfi vette kezébe és adta ki.”<sup>19</sup> Az eklházfit aedilis néven már az 1643. évi eklházlátogatásról szölő feljegyzés említi és megmondja, hogy az eklházi földek ügyében ő az illetékes. A presbitérium

<sup>14</sup> Eklháztörténet. Szerk. Esze Tamás. 1958. 51. Alsóvadász, Ref. Eklház irattára. Vegyes anyakönyv IV.A.1. (A továbbiakban: Alsóvadász és jelzet)

<sup>15</sup> SRKLt. R.A.III. 4/5.

<sup>16</sup> Alsóvadász IV.A.1. 195-198.

<sup>17</sup> „Morzsaszedő kanál”. Az úrvacsorai borba esetlegesen behulló morzsa eltávolítására szolgál.

<sup>18</sup> Alsóvadász IV.A.10. 1.

<sup>19</sup> SRKLt. Alsóvadász R.A.III.4/4.

(korabeli nevén consistorium) 1738-ban megvolt Alsóvadászon is, ekkor a curator Czövek János. A curatort (gondnokot) és az egyházfit általában évenként választották, mégpedig a consistorium tagjai. A gyülekezetnek főgondnokai is voltak, az 1700-as évek második felében Ternyey Ferenc, 1801-től Egerfarmosi Kandó László, majd pedig a Fáy család tagjai.

1747-ben került az alsóvadászi eklézsia prédikátori tisztebe Igaz Sámuel. A pataki Kollégium tógátusai közé 1726-ban írta be a nevét. Innen rektornak ment Rimaszombatba 1736-ban, majd külföldi akadámiára 1738-ban.<sup>20</sup> Hazatérve Poroszlón lett lelkész, ahonnan Alsóvadásra jött. Ő maga így jegyezte ezt fel: „*Bé állíttatott az Ecclesia szolgálattya Igaz Sámuel, amikor kurátorrá tétetett a nemes consistorium által Czövek István uram, egyházfiúvá Illyés János, akikkel legyen az Úrnak keze.*”<sup>21</sup> Ezzel kezdte szolgálati naplójának vezetését, amelyben helyet kapott a gondnokok, tanítók szolgálatának ideje, az egyházi élet kiemelkedő történései, az adományozók és adományok adatai. Igen szigorú lelkipásztor volt, kemény egyházfegyelmet tartott. Emiatt összeütközött a falu tekintélyes embereivel, jegyzővel bíróval, sőt, az egyházat jelesen támogató Faragó Jánosné, Illyefalvi Mária úrnővel is. 1758-ban vizsgálat folyt ellene, amelynek jegyzőkönyve betekintést ad a kor egyházfegyelmi gyakorlatába. Az esztendőik során felgyülemlett sértődések 40 (!) vádpontban fogalmazódtak meg, 14 tanút hallgattak meg az ügyben.<sup>22</sup>

Igaz Sámuel a feddéseit íghirdetése során alkalmazta. Nem volt kivétel a temetés sem, irgalmatlanul „kipredikálta” a halottat. Így történt ez Gál János bíróságot viselt ember temetésén is. A prédikációt így kezdte: „*Kerültél ember, de előmbe kerültél*”. Sőt, némely tanú úgy emlékezett, hogy ez is elhangzott: „*már borgomra kerültél*”. A család szerette volna elkerülni a botrányt és - természetesen - a megszégyenülést, ezért a szikszói prédikátort, Lukátsi Istvánt kérte fel a szolgálatra. Igaz Sámuel azonban, a parókiális jog alapján, csak úgy járult hozzá, ha megosztják a szolgálatot. Lukátsi uram a háznál, a koporsóba tételkor prédikált, Igaz uram a templomban, a felravatalozás után szólt. Íghirdetése közben a templomból „*némelyek kimentek, nem hallgathatván tovább az megholt gyaláztatását*”. Akik pedig bennmaradtak „*irtódzó álmélkodással tsudálkoztak*” a prédikáción. Mások - nyilván a rokonok - „*azért indultak volt fel, hogy a testet felvegyék, kivigyék, nem hallgathatván már tovább a gyaláztatot*”. A szikszói lelkész, aki a háznál gyanútlanul dicsérte a megholtat, nem sokra emlékezett szolgatársa szavaiból, mivel „*nem is kívánt reá figyelmezní, minthogy magát igen megszégyenítette, hogy maga halotti alkalmaztatásával ellenkezőt kellett hallania*”.

A tanúk más esetre is emlékeztek, amikor „*nem kisebb gyaláztatására esett Fábián uramnak is tiszteletes Igaz uram halotti alkalmaztatása, mint Gál Jánosnak*”. Fábián Sándor „*becsületes nemes ember*” hírében állt, Igaz Sámuel azonban nem nézte el neki, hogy nős ember léte szoknyák után szaladgál. Így aztán a temetési prédikációban nem áttalott ilyeneket mondani, hogy „*ez az ember valamelly asszonynak egy pár tsókért egy pár aranyat ígért*”. Már a prédikáció alapigéje is fenyegető volt: „*Mikor bűn miatt büntetéssel fenýítész valakit, elemészted, mint moly az ő szépségét. Bizony merő hiábavalóság minden ember*”. (Zsolt. 39,12.)

Ezekből tanulva, Sebő János jegyző, aki rossz viszonyban volt a prédikátorral, halálát érezvén úgy intette családját, hogy „*pénzen neki tiszteletes Igaz uramtul gyaláztatot ne vegyenek*”. Azaz ne Igaz Sámuel kérje a temetésre. Más lelkész azonban nem vállalta a szolgálatot, így az egykori jegyzőt énekszóval temette a tanító. Ez viszont sérelmes volt a családnak, mert „*kijárt volna egy prédikáció a helység 30 esztendeig volt nótáriusának*”.

A rokonság azzal vádolta Igaz Sámuel, hogy személyes bosszú vezette. Gál János bíróval állítólag összeveszett, mert Gál uram tanácsolta nem megadni többé a prédikátornak azt a szekér fát, amit korábban „jó akarattyaibul” szolgáltatott a község, nehogy ezután szokásba menjen. Sebő Jánosnak a lányát prédikálta ki a templomban - erről még szólunk alább -, s a jegyző erősen megfenyegette emiatt a prédikátort. Igaz Sámuel szerint, „*ha lehetett volna Posonba cýtálta volna*”, vagyis még a Helytartótanács előtt is számon kérte volna. Bizonyos, hogy a prédikátor makacs és szigorú következetességgel fordult velük szembe. A haldokló Gál János-

<sup>20</sup> Hörcsik Richard: A Sárospataki Ref. Koll. diákjai. i.m. 236.

<sup>21</sup> Alsóvadász IV.A.1. 193.

<sup>22</sup> SRKLt. Zsoldos gyűjtemény A.IX. 2806.

nak az úrvacsorát sem volt hajlandó elvinni. A templomban imádkozott ugyan érte, de abban sem volt köszönet, mert mindenféle ördögöket emlegetett, mintha Gál János „*megtérhetetlen volt volna*”. A tanúknak ez a megjegyzése sejteni engedi, hogy lett volna miből megtérni a bírónak. A halotti anyakönyvbe Igaz Sámuel feljegyezte a neve mellé, hogy „*egész életében az eklézsiát botránkoztató híre volt*”.

A lányok asszonyok sem kerülhették el Igaz prédikátor szigorú tekintetét. Kupetzné asszonyomat még lány korában eltiltotta az úrvacsorától, és nem volt hajlandó megesküdni Kupetz urammal, míg ekléziát nem követett. Némely tanú méltatlankodva mondta, hogy erre csupán „*a pillangós aranyos koszorú adott okot*”, amit a leányasszony a fején viselt. Ő maga azonban őszintén bevallotta, hogy a koszorú mellett a leányok tanításának elmulasztása miatt feddette meg a prédikátor. Az asszonyi főköthő körüli divat még nagyobb vihart kavart Törökné asszonyom - Sebő János jegyző lánya - esetében. Tiszteletes Igaz Sámuel „*a katedrából feddődött a kendős asszonyok ellen*”, de csak úgy általában. Törökné asszonyom azonban magára értette és a községben nagy méltatlankodásnak adott hangot. Jegyző apja pedig kifogást emelt Igaz uramnál a lányát ért vélt sérelem miatt. Ebből lett azután a baj, mert a prédikátor ahelyett, hogy megijedt volna, vasárnap „*a prédikációja közben szavait nemes Törökné asszonyomra fordította, oly indulatosan, zenebonás kiáltozó móddal összepírongatta a katedrából Törökné asszonyomat ezen szókkal: szemedbe mondom, hogy hazudtál apádnak, mert nem csak terólad szólt ezelőtt az prédikációm, de a többi asszonyokról is. Hanem most imé terólad vagyok, mert te az ekléziában egész botránkoztató személy vagy, ördögök tövise, ördögök konkolya, a te rendeletlen járásodért, mivel a te fejre való ruhádat nem úgy csinálod fel, mint annak a rendi. Ebből kibozhatjuk, hogy vagy részeg, vagy bolond, vagy makacs vagy*”. A nyilvánosan megszegyenített asszonymnak az úrvacsorát sem szolgáltatta ki, „*sírva kellett őkegyelmének kimenni az szent úri asztaltul*”. A tanúk ebben az esetben is személyes indítékot láttak: „*Igaz tiszteletes uram mindezeket azért vitte véghez Törökné asszonyomon, hogy fekete fátyollal szokta bekötni a fejét, és hogy tiszteletes prédikátorné asszonyom székibe járt. /.../ Mibent tiszteletes Igaz uram kipírongatta a székből Törökné asszonyomat és a templomba való járástól elidegenítette...*” tiszteletes prédikátorné asszony is „*...mindgyárt fekete fátyolt kötött fel*”. Általában úgy foglaltak állást a megkérdezettek, hogy „*a fekete fátyol szült mindeneket*”.

A régebbi századokban a lelkipásztor feladata volt - karöltve a presbitériummal, amikor az már létezett -, hogy a közerkölcsökre felügyeljen. Az öltözködés a külső viselkedéshez is kötődött, ezért a régi törvények kitértek rá, és intették az embereket a „píperés öltözködéstől”. Igaz Sámuel csak úgy járt el, mint legtöbb hivatalbeli társa abban a korban. Túlzó keménységéért a falu „tekintélyes, nemes” emberei jelentették fel, akik megsértődtek.

Illyefalvi Máriával a fizetésen zördültek össze. A prédikátor nehezményezte, hogy nem a legszébb termésből adta ki a földesúrnő a papi járandóságot. Az úrnő ezt igen sérelmesnek vette, hiszen az ekléziának nagy pártfogója volt s úgy érezte, hogy nálánál senki nem tesz többet egyházáért. Méltatlannak és igazságtalannak ítélte a lelkész vádját. Nem is békültek ki egész életükben. Az úrnő halála napján, 1768. szeptember 8-án a halotti anyakönyvbe ezt írta be a prédikátor: „*Nemzetes Faragó Jánosné asszony azon a napon holt meg, amelyen ez előtt 9 esztendőkel az akkori prédikátort gúnyból persequalta hírében... Így fogja az Isten pártját az ő szolgáltnak.*”<sup>23</sup> A temetési szolgálatot sem ő végezte.

Pere lefolyása után is hajthatatlan maradt az egyházfegyelem gyakorlásában. A halotti anyakönyvbe feljegyezte 1763-ban, hogy azért nem temette el Tsétsi János bírót, mert: 1. halálos ágyán így hagyta, már „előre félve” a kemény beszédétől; 2. a felesége sem akarta; 3. „nem is érdemlette”, mert a prédikátort hamisan megvádolta, s mikor ez kiderült, megátalkodott vétkében; 4. hétfő volt, amikor a prédikátornak nem kell prédikálni.<sup>24</sup>

Kemény, nyílt és indulatos embernek jellemezték a vadásziak: „*Tiszteletes Igaz uram valahányszor feddődik, indulatosan, mérgesen, nagy kiáltással, maga hánykódásával viszi véghez feddődését*”.

<sup>23</sup> Alsóvadász IV.A.1. 129.

<sup>24</sup> U.o. 123.

Azt is tudjuk Igaz Sámuelről, hogy egyháza iránt nagy buzgósággal viseltetett. A vadászi harangláb építésére egy esztendei stóláját ajánlotta fel. Amikor az egyház órát vásárolt, annak „házát” ő készítette. S mikor a *tomori* templomot nagy romlásból újjáépítették, az Úrasztalát ő ajándékozta a gyülekezetnek. Ez a XVIII. századi asztalos munkák igen szép darabja.<sup>25</sup> Saját feljegyzéséből tudjuk, hogy Vadászon a templom aijátára a feliratokat maga szedte versebe és tulajdon kezével festette fel. Valószínű, hogy ő díszítette ezt az úrasztalát is. A feliratai bizonyosan tőle származnak.

*Pharmaca dat qui vis aegroto haec sacra synaxis  
qui dolet ex puro crimina corde suo*  
(Új erőt ad az Úr szent asztala hogyha beteg vagy,  
Ámde igaz szívvel bánd meg a bűneidet.)

*Ez az asztal olyatén, mint az élet fája,  
Ezen van bűnösök gazdag vatsorája.  
Krisztusnak éhező és szomjúhozó nyája  
Jöjj ide, bitednek itt telik bé szája.  
Jöjj el ide bátran, aki megfáradtál,  
Jöjj el bűnid miatt töredezett nádszál,  
Jöjj el s erős hittal abhoz támaszkodjál,  
Ki Paraditsomnak közepén fenn áll.*

*Tiszteletes Igaz Sámuel A. Vadászi L. tanító conferált 3 Márjásokat erre Anno 1755 die July.*  
Alsóvadászon ezt írta a cinterem aijátára 1752-ben, a 118. Zsoltár 19. verse alapján:

*„Aperiantur iis valvae iustitiae,  
ut ipsi per illas ingressi,  
Laudent Jehova nostrum”.*<sup>26</sup>

(Nyitassék az igazság aijtája nekik, hogy általlépve majd küszöbén, dicsérjék Istenünk nevét). Felesége adománya is gyarapította a vadászi eklézsiát: „1752-dik esztendőben Simon Sára, az akkori prédikátor Igaz Sámuel házassági társa születéül maradt kevés javatskájából az Isten számára akarván valamit szentelni, az Úr vatsorájára való eszközöket meg bővítette egy zöld kamuka, arany tsipkével s paszománttal megékesítettetted keszkenővel. Melyet végyen kedvesen Isten ő tőle”.<sup>27</sup>

Az ő prédikátorsága idején, 1769-ben látogatta meg a vadászi egyházat Eszterházy Károly egri püspök. Királyi rendelet a protestáns lelkészeket hittani szempontból, különösen a keresztség dolgában katolikus főpapok felügyelete alá rendelte. A vadászi egyház keveset érzett a „vértelen ellenreformáció” néven emlegetett elnyomásból. Földesurai - bár katolikusok voltak - nem háborgatták. A katolikus főpap látogatása is kedélyesen folyt le.<sup>28</sup> Eszterházy Alsóvadászra Szikszó felől „estvéli könyörgés idején érkezett”, s a vadászi előjáróság eléje ment a falutól „egy puskealövésnyire”. Igaz Sámuel köszöntötte, melyre válaszolt is. Majd a templomhoz hajtatott, ahol a tanító szintén üdvözölni akarta, amit azonban elhárított, mondván: „köszöntött már prédikátor uram”. Kíséretével bement a templomba, meghallgatta a gyermekek zsoltárénekét, megnézte a keresztelő edényeket, amelyek abban az időben „mindenkor a szükséges keszkenővel betakarva az asztalon” állottak. A templomot is „körülnézte”, s az időközben megérkező lelkésztől megkérdezte: „Megtelik-e kegyelmed hallgatói ezt a templomot”? Igaz Sámuel önérzetesen felelt: „Kegyelmes uram, mikor felgyülekeznek, meg is szorulnak benne”. A püspök a parókiára is bement, ahol meghallgatta a prédikátor pataki diák fia latin nyelvű köszöntőit, majd Igaz uram vadászi szolgálati idejét megtudakolva, kedélyesen így szólt: „Szereti kegyelmed itt a lakást, mert jó bor terem Vadászon”. A borról még ejtettek egy-két szót, hogy van-e olyan jó itt, mint Aszalón. Ezután a püspök egyik

<sup>25</sup> A *tomori* református templomban századokig használták, 2000-től a gönci Károli Gáspár Múzeumban látható.

<sup>26</sup> Alsóvadász IV.A.1. 195.

<sup>27</sup> U.o.

<sup>28</sup> SRKLt. Zsoldos gyűjtemény A.XIII. 4281.



kísérője a keresztség kérdésében vizsgálta meg a prédikátor álláspontját. Igaz Sámuel bátran és világosan megfelelt mindenre. Eszterházy a parókiáról távoztában intette Igaz uramat, hogy ne járjon Jánosdra ( királyi rendelet tiltotta a protestáns lelkészeknek a leányegyházakba való kijárását): „mert különben is öreg ember már kegyelmed”. Igaz Sámuel most sem illetődött meg: „Kegyelmes uram, én nem is járok, hanem ők járnak hozzám a templomba” - felelte. A püspök benézett az iskolába is, ahol már elfogadta a tanító köszöntését, majd körülnézve megjegyezte: „Nebéz kegyelmednek ebbe a szoros házba a gyermekeket tanítan?” Mindez egy félóra alatt ment végbe.

Igaz Sámuel Alsóvadászon hunyt el 1770-ben: „die 4 April megbolt Tiszteletes Igaz Sámuel uram, életének 66dik, egész prédikátori hivatalának 30dik, vadászi Ekklesiában pedig prédikátorságának 24dik esztendejében. Koporsóba lett tételének alkalmatosságával prédikállott tiszteletes Mokeri Mihály szikszai prédikátor úr ex 2 Tim. 4,8, temetése alkalmatosságával tiszteletes Szathmári Ábrahám uram kázmárki prédikátor ex Psal. 16,5.”<sup>29</sup> Felesége később hunyt el, az alsóvadászi temetőben nyugszanak. Az anyakönyvek tanúsága szerint nyolc gyermekük született Vadászon. Két fiuk, Sámuel és Simon lelkipásztor lett. Unokája (Igaz Sámuel) jeles irodalmár, Kazinczy Ferenc barátja volt, Bécsben a Magyar Kurír című folyóirat szerkesztője.

A prédikátorságban 1771-ben Kövér József következett: „Anno die 24 februarii hozatott az A. vadászi Ekklesiába prédikátornak Tiszteletes Kövér József Uram”.<sup>30</sup> Az ő idejében kezdődnek a Consistórium végzéseinek pontos feljegyzései. Összegyűjtötte és leírta az egyházközség régi és szokásban lévő törvényeit. A nagy építkezések is ebben az időben zajlottak. Kövér József titkosrendőri megfigyelés alatt állt. A jakobinus szervezkedéssel kapcsolatos nyomozás során született az a jelentés, hogy megvásárolta Martinovics Ignác betiltott Oratio pro Leopoldo rege című könyvét 1792-ben.<sup>31</sup> Ez természetesen nem jelenti azt, hogy maga is részt vett volna a Martinovics féle szervezkedésben, talán csak a könyvek iránt érdeklődött felettébb. Elismert, tudós lelkipásztor volt. Pataki diákként contrascriba tisztségben forgolódott, azaz a diákönkormányzat egyik vezetőjeként tevékenykedett. Később egyházmegyei jegyző lett. Csáji Márton püspök halála után őt hívták meg Miskolcra lelkésznek. Ezt azonban nem fogadta el „hangjának gyöngeségére” hivatkozva. Végrendeletében 1812-ben a pataki iskolára 2.000 forintot hagyott (a pénz bizonyos romlások miatt keresztül a háborús idők miatt, azért ez mégis szép összeg volt.) Igen tevékeny lelkipásztori szolgálatból vonult nyugalomba 1804-ben: „Tiszteletes Kövér József uram 33 esztendőig ditséretesen folytatott prédikátori hivataláról életének 73dik esztendejében, hanyatlott volta miatt önként lemondott”.<sup>32</sup> Ezután Erdőbényén élt, ahol 1816. november 12-én hunyt el, 86 éves korában.<sup>33</sup>

#### IV.

A XIX. század első éveiben Sárkány Pál lett a vadászi lelkipásztor, akinek életrajzát részletesebben ismerjük.<sup>34</sup> Mezőnagymihályon született 1744-ben. Sárospatakon tanult, majd 1775-ben a hollandiai Franeker egyetemére iratkozott be, ahol 1777-ig folytatta tanulmányait. Lelkészkedett Tolcsván, Kovácsvágáson, Szepsiben. Az Abaúji Egyházmegye 1801-ben esperesévé választotta. Alsóvadászra jövetelét maga jegyezte be a protocollumba: „1804dik esztendőben a Bártzai 18dik April tartatott gyűlés alkalmatosságával ajánlván magamat én Sárkány Pál az Abaúji Egyház Megye Esperestje az A. Vadászi nemes Ekklesiának, bé hozattattam Pümköst havának 16dik napján a Szepsi nemes Ekklesiából és kezdettem szent hivatalomat folytatni az említett Holnap 20dik, Pümköst ünnepe 1ső napján”.<sup>35</sup> A torony az ő szolgálatának idején épült. Alsóvadászlól 1811-ben Abaújtárra távozott. Tagja volt az 1791. évi budai zsinatnak. Elhunyt 1824-ben, sírkövére ezt vészték:

<sup>29</sup> Alsóvadász IV.A.1. 131.

<sup>30</sup> Alsóvadász IV.A.10. 4.

<sup>31</sup> Alsóvadász 222/1955. (Benda Kálmán levele Koncz Sándor lelkipásztorhoz).

<sup>32</sup> Alsóvadász IV.A.2. 25. SRKLt. Zsoldos gyűjtemény A.XIV.4568.; A.XXXVI.14.048.

<sup>33</sup> Hörsik Richard: A Sárospataki Ref. Koll. diákjai. i.m. 264.

<sup>34</sup> SRKLt. R.A.V. 3/8.

<sup>35</sup> Alsóvadász IV.A.1. 194.

*Hic Paulus situs est Antistes Numine plenus  
Sárkány qui Senior nomine reque fuit.  
Non omnis moritur, meritorum nomina vivunt  
Et vivunt animi, tot documenta pii  
Sancta viri pietas, virtus doctrina fidesque  
Et placuere bonis et placuere Deo.*

(Itt Pál, a főpap nyugszik, teljes nevén Sárkány, aki esperes is volt. Nem halott egészen, az érdemek élnek és élnek a lelkek, a férfi szent kegyessége bizonyosságai ennek, hittel és tudománnyal ékes, Isten és a jó (emberek) tetszésére.)

Az alsóvadászi lelkészi állást 1811-ben a kor nevezetes prédikátora töltötte be. Későbbi utóda, Antalfy László feljegyezte róla: „*Oly nagy volt a híre, hogy a gyülekezetek versengtek érte*”.<sup>36</sup> Gál András református lelkész, költő, író 1764 június 11-én született a Hont megyei Ipolypásztón, ahol apja lelkipásztor volt. Szüleit korán elvesztette, egy jótevője pártfogása alatt tanult Nemesoroszipan, ahonnan 1776-ban Sárospatakra, a Kollégiumba került. Teológus diák 1783-ban lett, majd 1792-ben Lőcsére ment német nyelvet tanulni. Egy esztendő után visszatért Patakra, ahol előbb a 3. osztályosok tanítója lett a gimnáziumban, majd az akadémián filozófiát, később - 1795-től - dogmatikát tanított. A diákönkormányzatban a contrascriba, végül a senior tisztében forgolódott. A Kollégiumban 20 évet töltött - ami a tehetséges diákok esetében nem volt ritka dolog -, 1797-ben hagyta el Patakot. Ekkor Svájcba indult tanulni, de a háborús idők miatt csak Németországig jutott, ahol a jénai egyetemre iratkozott be. A gönci egyház hívására 1798-ban indult haza, saját feljegyzése szerint „*oly tartós hideg napokban, amilyenekre a XVIII. század nem emlékezett*”. A határon könyveit elkobozták, s megvizsgálták, nem tartalmaznak-e veszélyes eszméket. Két hét múltán kapta vissza őket. Göncre 1799-ben köszöntött be. Hívták 1807-ben Patakra lelkésznek és tanárnak, minthogy azonban ebben a pataki gyülekezet meghasonlott, inkább maradt Göncön. A vadásziak viszont addig jártak a nyakára, hogy kötélnek állt: „*Az 1811dik esztendő Böjtelő havának 10dik napján először, majd ugyan Mártzius hónap 3dik napján másodszer, az Alsó Vadászi Reformata Ekklesiája érdemes követei, úgymint Curator nemes Nagy István, Fő Bíró Nagy Ferentz, Consistoriális személyek Sárai Sámuel és Balog Márton urak által meg hívattatván a Göntzi Ref. Ekklesiából bé hoztattatott*”.<sup>37</sup> Nem sokkal ezután nagy gyász érte: „*Tiszt. A. Vadászi predikátor Gál András elfelejthetetlen hitves társa nemes Pálóczy Mária 36 éves korában, rothasztó forró-hideg lelésben, 20dik napra meghalt július hava 27én*”. Három kicsi gyermeket, egy fiút és két leányt hagyott árván, akiket Gál András egyedül nevelt fel.

Gál András odaadó alaposággal és nagy gondossággal vezette a gyülekezetet. Kikapcsolódásként gyümölcsfákat oltott. Alsóvadászon hunyt el 1828. október 5-én agyvérzés következtében. Aznap még keresztelt. Az 1813-ban kibocsátott énekeskönyvben négy éneke jelent meg. Költészete a racionalizmus felé hajló, de felcsillan benne a keresztyén reménység:

*Óh Isten! mi is, ha szállunk a porba:  
A téli plántákkal leszünk egy sorba,  
De az élet, melyet mi reménylünk  
Olyan, amelyben örökké élünk.  
Ha eljő amaz egy és új kikelet,  
Felkelő testiünk többé nem ér telet.*

<sup>36</sup> Alsóvadász IV.A.2. 348-349. Benke Imre: Abaúji lelkipásztorok. Kassa 1943. 163. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1894. III. 938.

<sup>37</sup> Alsóvadász IV.A.10. 55.

Gál Andrást a vadászai prédikátorságban Kérészy István követte. Cserépfaluban született 1794-ben.<sup>38</sup> Itthoni tanulmányai után a Bécsi Protestáns Egyetemen fejlesztette tudását. Hazatérve 1823-ban Sárospatakon tanított, onnan Szepsibe ment lelkipásztornak. Onnan került Alsóvadászra 1829-ben. Sokoldalú lelkész volt. Kiváló gazdasági szakemberként rendbe hozta és jövedelmezővé tette az egyházközség gazdálkodását, különösen a szőlőművelést fejlesztette. Nem hanyagolta el a tudományos munkát sem. Kérésére az egyházközség könyvtárszobát létesített a parókian, amit ilyen határozattal indított el a presbitérium: „...a prédikátor tudományos pályáját, hogy annál nagyobb előmenetellel folytathassa, számára külön museum alkottasson”. A vadászaiak különösen szerették, amit úgy viszonzott, hogy nem ment el a „fényesebb és jövedelmezőbb” rimaszombati eklézsiába 1835-ben, amikor az ottaniak hívták. A vadászaiak ragaszkodásához bizonyára erősen hozzájárult az, hogy az 1831. évi nagy kolera járvány idején életét is kockáztatva, önzetlenül végezte szolgálatát közöttük. Maga is beteg lett, de ritka kivételként felgyógyult. Különösen érdekes erről saját feljegyzése: *„Ez az esztendő siralmas volt Ekklesiánkra, mint egész országunkra nézve is. Az elsőben is tavasszal a tüdő gyulladás kezdett nagy mértékben uralkodni s számos hasznos és munkás tagjait elvitte a nemes Ekklesiának. Majd nyár közepén, amint a halottas jegyző könyvünk mutatja, kiütvén itt is magát a Napkeleti epe mirigy vagy Cholera, közülünk száz egy, nagyobb részint középkorú idejű és egészséges tagokat ragadott el. Emellett mindnyájunkat három hétig, sőt csak nem egy holnapig a halál, mégpedig borzasztó halál félelmei között rettetgetett. Ugyanis ez a nyavalya ilyen: kezdődik bizonyos félelmen és szív dobogással egybe kötött fő szédülésen, de ezen leg első jelét nem minden ember veszi magába észre. Ezeket követi a szüntelen való hányás és hasmenés, a test lerogyik, ereje elvesz, a tagok meg hidegszenek, s az inak kínos görts húzásokba görbednek össze. A beteg a vizet szörnyen kívánja, de amelynek itala nyavalyáját neveli, s ezen tsunya helybeztetés és kínok között, némelyek három, némelyek két napi, némelyek ismét csak egy néhány órai betegeskedés után meg halnak. S ami leg veszedelmesebb, mivel helységről helysére, sőt országról országra utazott ez a nyavalya, kétszáz kívül azt kell felőle binni, hogy ragadó nyavalya, azaz nem mindenkinek kapják meg, de akinek reá hajlandósága van test alkottatásánál fogva, az kerülje az ezen nyavalyában levőt. Sőt, tapasztaltatott, hogy bátor a hajlott idejű emberek nem kapták meg ezt a nyavalyát, vagy ha meg kapták is, könnyen által estek rajta s ki gyógyultak, még is az ilyen közül is többen, vakmerősködvén, s többször forogván az ily nyavalya halottjai körül, minekutána már egyszer keresztül mentek rajta, ismét bele estek s meg holtak. Mindezen borzasztó tulajdonoknál fogva a halál árnyékának völgyébe képzeljük magunkat három hétig, midőn nem volt sem atyafi, sem szomszéd, sem felebarát, minden félt egymástól, s attyát, annyát, gyermekét vagy atyafiát sírva kísért nem vigasztalhatta, sőt maga is minden órába kedveseitől búcsúzott. Semmi bizonyos orvosságát ennek a nyavalyának ez időbe nem találtak az orvosok, leg jobbnak tapasztaltatott csak rendszeren és mértéketlenül élni, a gyomor hígító és hidegítő eledelektől meg tartózkodni, jó bort, de keveset, innya, s mihelyt az ember hasmenést érzett magába, lefeküdni s magát jó melegen tartani. Én, aki ezeket írom, minekutána több betegek és haldoklók körül prédikatori hivatalomnál fogva forgolódtam volna, a leg első symptomáit ezen nyavalyának, a fő szédülést, szív szorulást meg kaptam, de azonnal jól felöltözve, kemény járkálás által okozott nagy megizzadás, s viszont lefekvés által nyert kemény izzadás által annyira elejét vette, hogy gyenge hasmenés és kevés görtsnél tovább a nyavalya bennem nem haladt.*

*Az orvosok Bizmut port adagolván be ezen nyavalya ellen, mivel keveset használt, s az orvosság bevétele után is halt a nép, s rendszerint vizet kívánván víz ivás között, innen majd az ostoba tudatlan nép, nevezetesen a Zempléni orosszág, arra a gondolatra vetemedett, hogy az orvosok, papok és urak, kikre volt bízva az orvosság osztogatása, a kutakat meg mérgeztették, s innen van a halál, mellynél fogva a felső Zempléni orosszág fel is zendült és sok úri famíliákon nagy gyilkolást vitt véghez. Támadtak olyanok is, kik zenebona között nyereséget vadásztak, s a népet annál fogva lázították, hogy magát szabadítsa fel a jobbágyságból, s innen lett, hogy a zendülés Szepesbe is kiterjedt, s Rozsnyó környékére is. Sőt Megyénk felsőbb részére is ki hatott, s még a szomszéd Csereháton is sok helyeken mozgások történtek, kivált az Ó hitűekkel vegyes helyeken. Akiiket osztán a közönséges törvények büntető ereje által kellett helyre hozni. De mindenkinek felett az Istennek szabadító kegyelme meg elégelvén e tsapás tanító erejét, melyet vajha elég buzgón tudnánk szívünkre venni, el vitte tollunk*

<sup>38</sup> Életrajza: SRKLt. R.A.V.3/8.

*a maga öldöklő angyalát, s a szabadulás partján buzgó hálával teljes szemeket engedett ismét magához az egekre fel emelni*”.<sup>39</sup>

Alsóvadászon (Jánosddal együtt) a kolera esztendejében a halálozások száma 169 volt. Más esztendőben ez a szám 30-60 között ingadozott. A két községben ekkor 1400 lélek élt, a kolerás évben tehát a lakosság 12 %-a halt meg. A lelkipásztor szemléletes képet fest a járványról s annak messze kiható következményeiről.

Kérészy István 1836-ban hunyt el Alsóvadászon, 43 éves korában tüdőbajban. Az iránta való megbecsülés utólagos jele volt, hogy testvérét hívták meg utódául.

Kérészy Mihály 1837-ben jött Alsóvadászra, benne kiváló lelkipásztort nyert a gyülekezet.<sup>40</sup> A reformeszmék hirdetője, elkötelezett hazafi volt. Kétezer kötetes könyvtára tudományos és irodalmi érdeklődését, tájékozottságát mutatja. Az oktatás-nevelés területén kiemelkedő munkát végzett. Életprogramjának vallotta a „vallásos türelem” és a „népnevelés” munkálását. Ennek jegyében kezdeményezte 1843-ban egy kisdóvó intézet létesítését a községben, ahol „minden vallásfelek gyermekei különbség nélkül élvezik a nevelés égi malasztját”.<sup>41</sup> Az alsóvadászi fiúk és leányok iskolázására nézve 1845-ben „kidolgozott egy mind a két iskolában használandó tanítási rendszert, melyet is általában helyesnek s a népiskolák rendeltetéséhez igen jónak látván, a nemes egyháztanács elfogadott s a tanítók kezébe adatni rendelt”. A tanítás célját így összegezte: „... a növendékek erkölcsileg jámbor, isteni és emberi törvényeket tisztelő, s világos értelmű keresztyénekké képeztesse, kik tudják és értik ami természeti és erkölcsi fensőbb életükre szükséges, s így általok Isten országa növekedjék”.<sup>42</sup> Jeles támogatója volt a lelkész képzéstől elválasztott önálló tanító képzés kiépítésének. Rendkívüli energiával szervezte az 1860. évi nagy tűzvész utáni újjáépítést. Eközben méltánytalan támadásokat is ki kellett védenie. Nagy István, gondnok választás során, azon okból, hogy állítólag Kérészy nem őt támogatja, az anyagi dolgokban való visszaéléssel vádolta meg. Tanúk előtt vágta a fejéhez: „Kegyelmed is csak egy kecske, amelyik megszabadult az egyház káposztás kertjéből”. Később napvilágra jött, hogy Nagy Istvánra inkább illett ez a szolás, mert curatorként nem tudott elszámolni és sikkasztása rábizonyult. Ennek ellenére újra indult a következő választáson 1870-ben. A gyülekezet azonban hallani sem akart róla, ő viszont néhány legényt bepálinkáztatott, akik hangosan skandáltak a nevét a szavazás előtt. A gyülekezet kivonult a templomból s a botrányt csak az egyházmegyei küldöttség tudta elrendezni. Mindezt csak azért írjuk le, mert a templom mennyezetén, az újjáépítés kapcsán, Nagy István nevét tüntették fel!

Kérészy Mihály igen tevékeny és eredményes munka után vonult nyugalomba 1875-ban. A kortársak ige hirdetőként is nagyra értékelték.

A Kérészyek buzgósága következtében a legelső közeli emelkedett egyházközség, kiváló anyagi körülményeiből adódó előnyeit is felhasználva, sikerrel kísérelte meg Kun Bertalan püspök, miskolci lelkész meghívását a megüresedett állásra. Választására 1876. február 27-én került sor: „Az igen szép számmal megjelent választók Főtiszteletű Kun Bertalan urat kiáltották ki, míg ellenben egy pár egyén Tiszteletű Borbély József urat élteté, minthogy azonban háromszori felhívásra is legfellebb 7-8 egyén követelte a szavazatot, az iszonyú többség pedig első nyilatkozata mellett állhatatosan megmaradt, Főtiszteletű Kun Bertalan püspök úr a. vadászi lelkészül kijelentett.”<sup>43</sup> A meghívást a püspök elfogadta, a választást az egyházmegye megerősítette. Kun Bertalan mégis maradt Miskolcon, „egyházkerületi érdekből”.<sup>44</sup> Püspöki hivatalt berendezni és egyházkerületi adminisztrációt vezetni Alsóvadászon bizonyosan nem lett volna egyszerű. S ugyancsak csorbát szenvedett volna a tekintély is.

Így történt, hogy Alsóvadásznak mégsem lett püspök lelkipásztora. Ehelyett jött egy újabb Kérészy. Kérészy Barna Alsóvadászon született 1846-ban. Tanulmányait Sárospatakon

<sup>39</sup> Alsóvadász IV.A.10. 75.

<sup>40</sup> Életrajza: SRKLt. R.A.V.3/8.

<sup>41</sup> Alsóvadász IV.A.11. 60.

<sup>42</sup> Alsóvadász IV.A.11. 80-82.

<sup>43</sup> SRKLt. Alsóvadász R.A.III.4/4.

<sup>44</sup> SRKLt. Zsoldos gyűjtemény C.XCVIII. 50.900. C.XCVIII. 50.935.

végezte, ahol segédlelkésként 1867-1869 között rendkívüli tanár volt a gimnáziumban és az Akadémián. Lelkeszi vizsgálja után 1869-től a miskolci főgimnázium tanára volt 1873-ig. Ekkor újra pataki tanár lett, s mint ilyen hívták meg lelkipásztornak a vadásziak 1877-ben. Innen Tiszanánára ment tíz esztendő után.<sup>45</sup> Kitűnő szónok volt.

Az alsóvadászi lelkipásztor 1887-ben *Antalfy László* lett, aki 1843-ban született Hejőcsabán.<sup>46</sup> Különféle egyházi tisztségekben forgolódott: egyházkerületi aljegyző, abaúji es-peres, zsinati tag, egyházmegyei tanácsbíró volt. Váratlanul, agyvérzésben halt meg 1907 január 15-én. Alsóvadászon temették el. Jeles lelkipásztor volt. Ő hívta fel a figyelmet Gál András írói tevékenységére, valamint Tompa Mihály alsóvadászi kapcsolataira.

A XIX. század egyházi irataiból kirajzolódik az egyházközség anyagi életének háttere is.<sup>47</sup> Az egyházi földeket nem majorsági gazdálkodásban hasznosították. Ebből a tisztségviselők, alkalmazottak nyertek javadalmat, ez mintegy 60 holdat tett ki. A földterület többi részét „árendába” adta az egyház, mégpedig arányosan elosztva a kevés földdel bíró, szegényebb egyháztagok között. Az olykor mutatkozó „maradékot” az eklészia a „maga hasznára” műveltette. A szántóföldeket *első- és másodosztályba* sorolták. Az első osztályú „egy köblös földnek” a bérlete az 1817. évi határozat szerint 2 forint, a másodosztályúnak 1 forint volt évente. Ez igazán nem volt sok, hiszen egy véka gabonát 3 forintért adtak Alsóvadászon. A bérbe adott szőlők után a mustból tizedet vett az egyház. Ekkor a must ára köblönként 3 forint 45 krajcár volt Vadászon. Szőlőföldet inkább hagyott az eklészia a maga hasznára, mint szántót. Ezeknek művelését 1817 előtt alkalmazott vincellérre bízta, azután az egyháztagok kötelességévé tette. A visszaéléseket megakadályozandó hozta az egyháztanács a rendeletet: „*meghatároztatott, hogy mindenik szőlő az eklésiai tagok által dolgoztatódjon, sorba küldvén nem gyermekeket, hanem olyan és annyi alkalmas embereket, akik a munkát becsülettel elvégezzék.*” Az egyházközség gazdasági életére mindezek jellemzők maradtak egészen 1945-ig.

A befolyt készpénz jövedelem jelentős részét - pótolva a hitelbankot - kamatra adta az eklészia. Ebből azonban számos per keletkezett, hiszen sokan nem tudták a kölcsönt visszafizetni, vagy szándékosan maradtak némelyek hátralékban. Voltak bevételei az egyháznak harangozásból, adományokból, erdejének hasznából, bormérésből, „kortsma hely vételből”, ami azt jelentette, hogy valaki saját borát az egyház birtokában lévő területen árulta, s ezért bérletet fizetett. Átlagos évnél számított 1828, amikor a várt bevétel 4.218 forint volt, a hátralékok miatt a tényleges azonban csak 2.450, a kiadás pedig 666 forint. Ez a különféle épületek fenntartásából, javításából, útköltségekből, közegyházi célok támogatásából, jótékonyági kifizetésekből (iskolák, kárt szenvedett gyülekezetek segélyezése), itt szolgáló diákok tartásából, vagyis az egyházi élet mindennapjaiból tevődött össze. A jótékonykodás, vagy ahogy akkor hívták az „alamizsnálkodás” szorosan hozzátartozott a gyülekezet életéhez.

1865-ben felállították a magtárat, ahonnan kamat fejében terményt lehetett kölcsönözni.<sup>48</sup> Egy köből termény kamata egy véka volt, azaz 25 %. Ez meglehetősen magas arány, amit nem helyben határoztak meg, hanem az általánosan ekkoriban felállított egyházi magtárakra nézve központilag állapítottak meg. A kezdeményezés hosszú évtizedekig tartósnak bizonyult. Évente 5 - 15 fő élt a kölcsön lehetőségével, általában 1-2 köből gabona erejéig, többnyire vetőmag számára. Néhány év alatt szilárd bevételi forrásává vált ez a tevékenység az egyházközségnek. Érdemes megfigyelni, hogy egy bizonyos idő után a kamatot, olykor a teljes tartozást törölték, ha az adós fizetés képtelenné vált. Igaz, hogy a hosszabb időre nyúló törlesztés során legalább a tőkét visszafizette, esetleg többet is, így az egyház nem rövidült meg. Viszont nem is tartotta fenn a végtelenségig az adósság állapotát. Igen gyakran a presbitérium a teljes adósságot elengedte az adós szociális helyzetére tekintettel. A magtár egyszerre volt jövedelmező üzlet és a jótékonyság eszköze.

<sup>45</sup> Szinnyai József: i.m. VI. 70.

<sup>46</sup> SRKNk. Gyászjelentések., Antalfy.

<sup>47</sup> Alsóvadász IV.A.10.; IV.A.11.(protokollumok), IV.A.17. (számadások).

<sup>48</sup> SRKLt. R.A.III.4/5. Gazdasági iratok.

Az egyházi adót a vagyoni állapotról tekintettel állapították meg pénzben, terményben és szolgáltatásban. Teljességre törekvő kimutatást ismerünk 1897 évből, mely 264 családot tüntet fel. Az egyházi adó összege pénzben kifejezve 1316 forint 92 krajcár, családonként átlag 5 forint. Ugyanez az átlag az állami adóra nézve családonként 15 forint.

Az egyházi adó mértéke családonként  
Forintban, 1897-ben.

Adó	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	6-7
család	13	33	14	104	51	13
adó	7-8	8-9	9-10	10-11	11-12	12+
család	4	18	2	3	7	2

A legnagyobb összeget Fáy György (18,50) fizette, mint legtehetősebb birtokos. A 12 forintot meghaladta néhány krajcárral Csató József, bár neki jóval kevesebb jövedelme volt, mint a több száz holdat bíró Fáy családnak, ami azt mutatja, hogy az egyházi adó legfelső mértékét a 40-50 holdas gazdasághoz szabták, e körüli birtoka volt Csató Józsefnek. A lakosság zöme néhány holdas kisbirtokos. Az egyházi adó értékének megbecsüléséhez figyelembe vehetjük, hogy vidékünkön a férfi napszám nyáron 80 krajcár, télen 50 krajcár körül mozgott. A kis jövedelmű családok egyházi adója néhány napi napszámot tett ki. Egy mázsa búza ára pedig 8-9 forint volt.<sup>49</sup> A lelkeszi javadalom évente 972 forintra rúgott ekkortájt.<sup>50</sup>

A XIX. század folyamán inkább a belső változások mutatkoztak meg. A jegyzőkönyvekből fokozatosan eltűnnek a presbitérium üléseire korábban oly jellemző fegyelmi utalások. A falu életében kialakult a „magán szféra”, a házastársi civódások, káromkodások, különféle törvénysértések részben magánügyekké lettek, részben pedig a világi hatóság hatáskörébe tartoztak. A fegyelmi ügyek az egyházi alkalmazottak kihágásaira korlátozódtak.

Az igehirdetés is megváltozott. Kérészy Barna ránk maradt prédikációira jellemző a patetikus hangvétel és a nemzeti romantika, buzdítás egy-egy magasztos cél szolgálatára, hiszen: „*így emelkedik az ember óriássá*”. Az embert nem Megváltója kegyelméből élő bűnösnek láttatja, akinek ereje abban a felismerésben gyökerezik, hogy Isten áldozatot hozott érte, megszabadította hiábavaló életéből, és ő ezért hálából Isten iránt, az Ő dicsőségére teljes erejével munkálkodik, ugyanakkor szolgál a felebarát javára. A XIX. század második felének prédikációja ezt az erőt az ember élete természetes tartozékának tekinti és arra int, buzdít, hogy „*az emberiségnek szent és nemes ügyét, a közjót*” szolgálja vele. Ezzel az ember már nem is Istennek, hanem önmagának tartozik. A Biblia történeteit racionálisan magyarázva az erkölcs nemesítésén fáradozott a prédikátor. Ebből azonban az is következett, hogy az embernek, aki nem tartozik önmagával Istennek, nem kell föltétlenül az egyházhoz sem tartoznia. Így az egyházban való élet meghatározója nem a belső meggyőződés, a hit lett, hanem a tradíció, a hagyomány. Ebből pedig az következett, hogy a hitélet kiegészítésére vagy pótlására művelődési tevékenységbe kezdett az egyház. Ennek eredményeként alakult meg Alsóvadászon 1859-ben a Református Éneklő Kar, amit Simon József tanító alapított. Az énekkar tevékenységét a nemzeti romantika, 1848 eszméiségének éltetése határozta meg. Az alakuló jegyzőkönyv aláírását március 15-re tették, kifejezett utalásként a Szabadságharcra.<sup>51</sup> Ez a tevékenység semmiképpen sem lebecsülendő, viszont világosan kell látni, hogy nem a hitéletet, hanem a tradíciót erősítette. Alsóvadászt később sem érintette a belmissziós ébredés, hanem a tradíció szellemében lépett tovább a következő század elején a művelődés pártolását felkaroló *Olasó kör* megszervezésével.

\* Amikor a férfikar működése megszűnt 2000 táján, a szertartás hagyományos elemei is elenyésztek.

<sup>49</sup> Az árakhoz: Magyarország története 1848-1890. Szerk. Katus László. Bp. 1987. 1056-1059.

<sup>50</sup> SRKLt. S.A.III.3/4. Dőlvelek.

<sup>51</sup> Az alsó-vadászi Éneklő Kar törvény- és jegyzőkönyve. Alsóvadász IV.A.21.

## TEMETÉS

A XIX. század második felében nyerte el mai formáját a református temetési szertartás is.\* Természetesen korábbi időkben gyökerezik, de az énekkar szerepvállalása módosított a régebbi formán, s történtek más változások is. A szertartásnak három állomása volt: 1. az elhalt háza, ahol a koporsóba tétel alkalmával elhangzott az első prédikáció; 2. a templom, ahol a második prédikáció szólt, a koporsó a „cinteremben” volt elhelyezve; 3. a temető, amikor a sírba tétel előtt a feltámadás evangéliumát olvasták a Szentírásból. A XIX. század elején az 1. számú eseményt elhagyták, elsősorban egészségügyi okokból, hiszen korábban a nyitott koporsóban fekvő halottól rendszerint csókkal búcsúztak. A koporsóba tétel elhagyásának esztendeje Alsóvadáson 1819, amikor októberben ezt jegyezte fel a prédikátor: „*Ns. Pap Mihály az Ekkla Curatora, ez a test tétetett bé legelőször a Torony mellett épült halottas színbe, melyet maga építtetett, a Nemes Ekkla költségén, mint Curator.*”<sup>52</sup> A halálozás után tehát a halottas színbe (ravatalozó) vitték az elhunytat, ami azért épült a torony mellett, mert a szertartás a templomban zajlott, innen azután a temetőbe vitték. A század második felében újra az elhunyt házában zajlott a szertartás, de már zárt koporsó felett. Ekkor viszont a templomi istentisztelet maradt el. A XIX. század első évtizedeiben még szokásban volt az „énekszós” (ritkábban „imádságos”) temetés is. Ebben az esetben - hiszen nem volt prédikáció - a templomban nem ravatalozták fel a halottat. Az első hivatalos személy, aki értesült a halálesetről a „*funerátor*” volt, akit később „*bejárónak*” neveztek. Ő tartotta a kapcsolatot a család és más hivatalos személyek között, értesítette a lelkészt, a harangozót, intézte a sírhelyet, összeszedte a sírásókat, többnyire a távolabbi rokonok, szomszédok közül. A XIX. század elején már nyoma van működésének, mert az 1829. december 28-i temetéssel kapcsolatosan a lelkész feljegyezte, hogy azért temette el a katolikus halottat, mert „*nem jelentette vallását a Bejáró*”.<sup>53</sup> Bizonyos, hogy a korábbi századokban is volt funerátor.

A harangozásnak is pontos rendje volt: először jelezte a halálesetet, másodszor a temetésre hívogatott, harmadszor a temetőbe vitel idején kondult meg a harang. Ez térítés mentes volt. Ha valaki ennél többet kívánt, 1 forintot kellett fizetnie harangszónként.<sup>54</sup>

A temetés záró eseménye a halotti tor volt, amelyen a férfiak vettek részt. A megjelentek száma arányban volt az elhunyt életében való megbecsülésével.

A temetés lefolyása a század hatvanas éveitől kezdve:<sup>55</sup>

1. Gyülekezeti ének: 90. Zsoltár 1-2. verse.

2. Kórus éneke:

Csak egy perc földi létünk,  
hamar elenyészünk.  
Mint virág, mit a zord szél  
letép, s többé nem él.  
De sírunk éjjelén túl,  
hol dicsőbb korány pirul,  
ránk is szebb lét virul.

3. Igehirdetés, búcsúztatás, imádság, Miatyánk, áldás.

4. Gyülekezeti ének:

---

<sup>52</sup> Alsóvadász IV.A.2. 329.

<sup>53</sup> U.o. 1829. dec. 28.

<sup>54</sup> IV. A.10. 13.

<sup>55</sup> Az alsóvadászi Éneklő Kar 1893-ban másolt kéziratos gyűjteményében található az énekszövegek (Ref. Egyház irattára). A bejáró beszédeit Kovács Lajos (Alsóvadász 1911) közölte, aki 30 éven át több száz temetésen töltötte be ezt a tiszteletet.

Seregeknek szent Istene,  
Mennynek, Földnek teremője,  
Jövel, jövel én Krisztusom,  
Ne hagyj utolsó órám !

5. Kórus éneke:

E mulandó világban elvégeztem életemet,  
Szomorú koporsóba be is tették már testemet,  
Vagyon immár boldogságom,  
Jézusomnál vígasságom.

A halottas menet elindult a temetőbe, az úton a kórus és a gyülekezet felváltva énekelt, mégpedig a templomnál, rokonok háza előtt stb.

6. A temető kapujában a kórus éneke:

Szent hely ez a temető,  
Mindenkinek helyt ad ő,  
Befogad ő jövevényt,  
Koldust, gazdagot, szegényt.

7. A sírnál a feltámadás evangéliumának olvasása.

8. Gyülekezeti ének, miközben a koporsót elhelyezik a sírban:

Nyitva a sír megyek már,  
Ott reám nyugalom vár,  
Legyen por, mi porból lett.  
Csak te, Atyám, szent karodat  
nyújtsd a hozzád távozonak,  
Vedd magadhoz lelkemet !

9. Kórus éneke:

Ássátok el tetemimet,  
Az Úr majd felhí' engemet.  
A mag a sír barázdából  
Kikel ama nagy tavaszkor.

A behantolás közben éneklés folyik, melynek záró darabja ez:

Nincs már szívem félelmére,  
nézni sírom fenekére,  
mert látom Jézus példájából,  
mi lehet a holtak porából.  
Szűnjetek meg kétségeim,  
változzatok félelmeim,  
reménységgé, örömökké,  
mert nem alszom el örökké.

10. A bejáró beszéde:

Szomorú halotti gyülekezet, nagytiszteletű úr, tisztelt énekkar ! Valamennyien, kik itt megemlékezvén a magok halandó sorsokról, ezen Úrban megboldogult keresztyén testvérünknek a vég-tisztességtételére megjelenni nem sajnáloztak, felvették őt karjaikra, általhozták a temető kertnek helyébe, általadták a földnek, az édesanyának, amelyből vétetett. Azt kívánom a jó Istentől, hogy az ő hideg tetemét nyugtassa meg a föld ölén, lelkét pedig örvendeztesse a többi megdicsőültek seregében. Őneki életben maradott szerettei általam köszönik mindnyájok fáradozását, s azt kívánják a jó Istentől, hogy ha ők meg nem szolgálhatnak, kinek-kinek a maga életének



végén ilyen, vagy ehhez hasonló tisztelettel tiszteltessék majd meg az akkori élők által, melyet magam is szívemből kívánok. Akik pedig fáradságokat nem sajnállották, jelenjenek meg a gyászos háznál.

11. Tor a gyászos háznál, szalonna és bor fogyasztása között halottas énekek éneklése.

12. A bejáró bezáró beszéde:

Végtisztességtévő felebarátaim ! A harangok hívó szava temetésre hívott össze bennünket, hogy egy (idős, élte delén elhunyt, fiatal) testvérünknek a végtisztesség tételén megjelenjünk. Mi pedig bétartván Krisztus Urunk eme szent parancsolatát: ti élők temessétek el halottaitokat<sup>56</sup> - elkísértünk utolsó földi útján egy ... évet élet férfi/nő testvérünket. Elkísértük a csendes temetőbe, ahol már nincs többé fájdalom, nincs szenvedés.

Szerettei ! Most tihozzátok szólok. Tudom, hogy fáj a szívetek, mert nyitott sírnál kellett megállni, s búcsút venni egy szerető (férjtől, feleségtől, édesanyától, édesapától stb.). Bármennyire fáj is, nyugodjatok bele a jó Isten végzésébe, Ő adta, Ő elvette, áldott legyen az Ő szent Neve. Mi is, mint gyászoló felek, azt kívánjuk: nyugodj békén kedves halott, csendes legyen nyugvó porod !

Végezetül pedig a gyászoló család nevében megköszönöm mindnyájuk fáradozását, amit elköltözött testvérünkért tettek. Amely étel- és italbeli javakat a gyászoló család reánk költött, azt kívánom a jó Istentől, hogy fizesse meg nekik ezer tetővel, mi pedig akik résztettünk belőle, adja Isten mindnyájunk egészségére.

## AZ ÉNEKLŐ KAR

A hároméves tanítóságra Sárospatakról Alsóvadászra érkezett Simon József így örököltette meg a férfikar szervezésének kezdeteit: „*Midőn a musák anyjának, a S.pataki anya iskolának emlőitől elváltam, hogy mint a tudomány felserdült bajnoka, az ismeret és előhaladás fegyverét tartva kezemben, az élet sík mezéjére álltam ki, hogy küzdjem a sötétség ellen és védjem azokat, akik többet akarnak megboldogult apáiknál tudni...*

*Gyenge vezér valék én is, mint bárki más volna katonák nélkül. Gondolkozáék, hogy honnan és mimódon toborozzák újoncokat a haladás és művelődés zászlaja alá. Szét néztem a helyen, honnan a világ Alkotója trónja elé énekhangokon magasztalás száll fel ezer ajkáról az égbe, és látám megnyilatkozni az eget, mint Jákób előtte látta az Úrnak angyalait egekbe magasló lajtörja lépcsőin fel s alá járkálni, és mint ő hozzá, én hozzáam is szólott az Úr ekképpen: 'Fiam, kelj fel és menj az én népembe, mert megláttam az én népemet Vadászon, magasztalák ugyan ők az én nevemet de nincsen meg szívökben a Dávid lelke..., nem úgy énekelnek, mint az én választottam Dávid énekelt. Nosza azért menj el, és cselekedd azt, amit neked megmondok, oktasd őket, hogy ékes hangon énekeljenek, mint Dávid'.<sup>57</sup>* Simon József az alakuló közgyűlést 1859. március 15-re szervezte, tiltakozásul az önkényuralom ellen, valamint annak jelzéseként, hogy az énekkarnak hazafias küldetést szán. Az alapszabály szerint, melyet 1909-ben és 1967-ben módosítottak, az énekkar a presbitérium felügyelete alatt áll, önálló pénztárral, elnökkel és 8 tagú választmánnyal az élén. 1909-ben pecsétet készíttettek, „*Alsóvadászi ref. egyházi énekkar*” körirattal, középén *lanttal*.

Megalakulásakor 22 taggal indult, fénykorát a két háború között élte Vajda István rektor tanító vezetésével. Mindazonáltal ma is működik, minden március 15-én ünnepi közgyűlést tart.

Egyházi és nemzeti ünnepek, különösen pedig temetések alkalmával énekel. Az alapító tanító így jelölte ki a férfikar jövőendő útját:

*Zengd el panaszodat az ősmultak felett,  
Magasztalj - énekelj dicső emlékeket,  
Az Úrnak nevére te szájadat nyissad,*

<sup>56</sup> A Máté Evangéliuma 8,22 félreértése. Ott ez áll: „Kövess engem, és hagyd, hogy a halottak temessék el az ő halottaikat”.

<sup>57</sup> Alsóvadász, az Éneklő Kar törvény- és jegyzőkönyve. IV.A.21. Asztalos Zoltán: Az alsóvadászi református énekkar. In: Himnológiai gyűjtemény. Szerk. Szőnyi György. Bp. 1990. 97-104.

*És őtet Dávidnak lelkével magasztald.  
A bánat fellegét víg magyar dalokkal  
Űzd el, bús szívedet vigasztald azokkal.  
Azt elhunytak felett a temető kertben,  
Lelket megindító éneket énekelj.*

Az iskola államosításáig a tanítók voltak a karnagyok. Segédlelkészek, illetve alkalmas tagok vezetésével vészelte át az 50-es éveket, majd a lelkészek voltak a karvezetők.

Előbb 1872-ben Ivánka Sámuel *Négyhangzatos Karénektárát*, majd 1926-ban Fövényessy Bertalan *Nagy Karénektárát* szereztek be, kiegészítették a megtanulandó darabokat más kiadványokból is.

Az évek során az énekkar összeforrott közösség lett. Fénykorában igen következetes, szigorú belső rendet tartott. A próbák mulasztását - télen hetente három próbát tartottak - pénzbírsággal büntették, erkölcstelen életet élőket nem vettek fel soraikba.

A temetések után díjazást kapott a kórus, a háború előtt 1 mázsa búza árát, amit kezdetben egyenlő arányban elosztottak, később összegyűjtötték és közös célokra költötték.

A református gyülekezeti életre is jó hatást gyakorolt az alsóvadászi énekkar. A férfiakat összetartotta, a minőségre törekvő egyesületi-közösségi élet mintáját tárta a község lakossága elé.

## AZ OLVASÓ KÖR

Az Éneklő Kar példájára a XX. század elején újabb művelődési egyesülés alakult, a már említett Olvasó kör néven.<sup>58</sup> Megalakítását Kriston Pál jegyző kezdeményezte, a tanítók és a lelkész karolták fel, s az egyház adott helyet számára az iskolában. Olvassunk bele Kriston Pál felhívásába: „Itt van az ősz és nemsokára beköszönt a tél is, amidőn megszűnik a munka, s ilyenkor jól esik, ha van kéznél valami olvasni való. Az ingyenes népkönyvtár, hiszem, most is sokan fel fogják keresni. Azonban sokan lesznek, kiket a népkönyvtár már nem elégít ki, s kik a világ folyásáról is akarnának valamit tudni. Egyes embernek napi lapot hordatni sokba kerül, a heti lapok pedig keveset mondanak, s ezért ajánlom egy **Olvasó kör** megalakítását. Az olvasó kör részére szerzünk egy helyiséget, ahol a tagok vasárnap délután 3-8 óráig és minden hétköznap este 6-8 óráig megjelenhetnek, s ott a kör részére érkező újságokat olvashatják... Az olvasás három hónapig tartana, és pedig minden év december hó 1-től március hó 1-ig. Tagdíj 2 aza Kettő korona egy télre... Lépjünk be mindnyájan! Kelt Alsó-Vadász 1902. szeptem. 22.”

Az olvasó kör 1902. november 23-án tartotta alakuló közgyűlését. Elnökévé Antalfy László lelkészt, alelnökévé Hegedűs József tanítót, jegyzőjévé Szathmáry Ferenc tanítót, pénztárnokká ifj. Bakos János községi bírót választotta. Alapszabályát a Belügyminisztérium 1903. június 12-én jóváhagyta.

Induláskor a tagok száma 31 volt - mindnyájan férfiak. A későbbiek során a létszám ennél a határnál mozgott. Járatták és olvasták a Magyar Szó, Magyar Hírlap, Pesti Hírlap, Budapest napilapokat, az Ország-világ hetilapot, az Üstökös és a Mátyás Diák élclapokat. A Kassai Közlönyt a lelkész bocsátotta a kör rendelkezésére.

A lapok árán kívül kiadása volt a körnek fél öl fa fűtésre, 2 lámpa, hozzá három hónapra 23 liter petróleum. Az elolvasott napilapokat papírkereskedőnek eladták, a képes hetilapokat a tagok között elárverezték.

A felhívásból is kiderül, a gyakorlat is azt mutatta, hogy az olvasó kör nem szépirodalmi egyesület volt, hanem a napi politikában, országos és világtáji hírekben tájékozódni akaró férfiak szövetkezése. Alább látni fogjuk, hogy az iskola által kezelt népkönyvtárat egy télen 60 fő vette igénybe, ami - az olvasókörrel együtt - a (szép)irodalom iránti jeles érdeklődést mutatja.

<sup>58</sup> SRKLT. Alsóvadász R.A.III. 4/4

Az olvasó kör működésének idejéről nincs pontos tudomásunk, valószínűleg a világháború gyászos idején elhalt. A két háború között újabb formában alakult a községi művelődés, amelynek ez a kezdeményezés is mintájául és ösztönzőjeként szolgálhatott.

## V.

Antalfy László lelkipásztor hirtelen halála után botrányos lelkészválasztás bolygatta fel az egyházközség életét. A gyülekezet két pártra szakadt.<sup>59</sup> Az egyik a néhai lelkész fiát, ifj. Antalfy Lászlót szeretette volna megválasztani. Így írtak Révész Kálmán esperesnek: „*alázatosan kérjük a nagytiszteletű urat, hogyha lehetséges, méltóztassék nekünk rendelni és adni a mi imádott és halálig szeretett papunkat, ifjú Antalfy László urat. (...) ...kérjük, méltóztassék vissza adni nekünk a mi kedves, jó, öreg papunkat az ő kedves fiában, ifjú Antalfy László úrban, akit mi mindnyájan halálig szeretiünk és tiszteliünk*”. A másik oldal Ujj József kázmárki lelkész mellett kardoskodott. Ebbe a táborba tartozott a Fáy család is, aki földesúri hatalmát is latba vetette jelöltje érdekében: „*Fáy úr azzal ijeszti a szegény népet, hogy a tallójára sem fogja bocsátani*”, ha Antalfyra szavaznak. Ígérte azt is, hogy aki Ujj József mellé áll, azt „*hitesnek teszi*”. Maga Ujj József is kitett magáért, amikor harmincan elmentek Kázmárkra meghívni őt: „*volt is nagy ellátás az ottani bírónál, négy asszony főzött, volt sok szilvórium és bor, jó húsleves, juhtúrós galuska, pecsenye, utána ismét annyi bor, hogy egymást is alig ismerték...*”. A templomban botrányos jelenetek követték egymást. A gondnok szeretett volna rendet teremteni, de „*lebordták minden aljas, illetlen szavakkal, amire nem volt érdemes*”. Ujj József pártja azzal vádolta Antalfyt, hogy Gönczy Károly gondnokkal szövetkezve azt az ígéretet tette, hogy megválasztása esetén a hátralékosok adósságát elengedik. Az özvegyeket és azokat az asszonyokat, akiknek férjük Amerikában van magához hívatta és „*reá való szavazásra kényszerítette*”. Antalfy Hegedűs József rektor tanítóval is összeveszett. Révész Kálmán esperes közbelépett, amikor idős Bakos János megírta neki, hogy a helyzet már olyan botrányos, „*hogy a múlt vasárnap is énekléssel tudtuk le az templomot, az katedrába nem vót senki, az tanító urak nem mentek fel, így a hívek zúgnak, netalán az buzgóság is megcsökken, mert az jövő vasárnap se lesz kinek felállni az katedrába*”. Antalfynak többsége volt, meg is választották, de az esperes tanácsára visszalépett. Ezek után nem jöhetett számításba Ujj József sem.

Ezzel az ügy nem került nyugvópontra, a pártoskodás tovább folytatódott a gyülekezetben belül. Számosan voltak, akik Makay János alsóvadászi tanító fiát, Makay Kálmánt kívánták meghívni, aki kassai intézeti segédlelkész volt. Ehhez azonban nem járult hozzá Révész Kálmán esperes. Ezután az egyházmegyei felsőség keresztül vitte, hogy pályázat útján töltsék be a lelkészi állást. Több pályázó közül három lelkipásztor pályázatát fogadták el: Bodon Barna Gagybátorból, Szöllősy József Tolcsváról, Sütő Kálmán Miglécről szeretett volna Alsóvadászra jönni. A legnagyobb pártja Szöllősynek volt, Bodon Barnát pedig világi felsőbb körök támogatták. A szikszói szolgabíró úgy nyilatkozott, hogy „*Vadászon kutyának sem lesz jó lenni, ha nem Bodon lesz a pap*.” Szöllősynek rossz hírét terjesztették, legfőképpen azt kifogásolva, hogy nem fogadta eléggé barátságosan a vadászi küldötteket (nem úgy mint Ujj József Kázmárkon !). Végül Bodon Barna megelőzte néhány szavazattal a választáson.<sup>60</sup> Lelkipásztorkodására kihatással voltak a kedvezőtlen előzmények, a vadásziak nem szerették meg, nem fogadták be igazán, miként a presbiteri jegyzőkönyvekben ezt szövé is teszi. Agyvérzésben váratlanul hunyt el 1915. október 29-én, 62 esztendő korában.

Bodon Barna halála után a vadásziak ismét Makay Kálmánt hívták, aki ekkor már jöhetett, s 1916-tól 32 esztendőn át szolgált Alsóvadászon. Nyugalomba 1952-ben vonult, azután is Vadászon maradt a káplán-lakásban, itt hunyt el 1964. szeptember 27-én. Ő is kiválóan képzett lelkipásztor volt. Szolgálati idejének végén sok méltatlanságot kellett elszenvednie. Saját földje nem volt (valamennyi szőlőt kivéve), de mert a javadalma 60 hold volt, kuláknak nyilvánították, a parókia udvarára és kertjébe beköltöztették a TSZCS juhait, őt magát rendszeresen zaklatták.

<sup>59</sup> Az ügy iratai: Alsóvadász IV.A.13. 63,70. SRKLt. Alsóvadász R.A.III.4/4.

<sup>60</sup> Alsóvadász IV.A.13. 83. A szolgabírói jelszót *Koncz Sándor lelkipásztor* jegyezte fel: Miként a csillagok. Szerk. Dienes Dénes. Alsóvadász 1993.

## VI.

A hagyományos egyházi élet tovább folytatódott a XX. század első felében is. Mindenki egyháznak számított, község és gyülekezet továbbra sem vált el mereven egymástól. A nyitott egyházi élet bizonyosága a tűzkárt szenvedett vadászai *zsidó közösség* pénzbeli támogatása (1906-ban), vagy a Vöröskereszt pártolása: „*A magasított célt szolgáló egyesületbe egyházközségünk belépését presbitérium erkölcsi köteletségnek ismervén el, egyhangú határozatban kimondja, hogy az egyház a helybeli Vöröskereszt egyletbe, mint pártoló tag, 6 éven át fizetendő 20-20 Korona tagsági díj kötelezettséggel belép.*”<sup>61</sup> Az egyházi földek bérbeadásával a megelőző századok gazdálkodási rendszere ment tovább. A készpénz kölcsönzése is a korábbi nyomvonalon haladt, 1918 előtt 6 %-os, később az inflációhoz szabott kamattal.<sup>62</sup> A földbérlet a bevételek harmadát-felét tette ki az évek során.

Gyakori volt a szociális célzatú rendezvények tartása. A hősi emlékmű létesítése, a szikszói árvaház támogatása, a Szeretetszövetség segítése ezen rendezvények bevételeiből történt. A század harmincas éveiben alakult ifjúsági egyletek (külön legény és leány) a presbitériummal karöltve egy-egy árvaházi ágy létesítését vállalták. Működött a gyülekezeten belüli szeretetszolgálat is, melynek felügyelője a presbitérium tagjai közül választott „szegénygondnok” volt.<sup>63</sup>

Alsóvadászt a harmincas években bontakozó evangéliumi ébredés nem érintette. Hagyományos népegyházi életet élt. Érdeemes ennek bemutatására elolvasnunk az 1936. április 19-én végbement püspöki látogatásról készített feljegyzést. „*Farkas István püspök úr, dr. Enyedy Andor e.k. főjegyző, Farkas Elek esperes, Téglássy András e.m. gondnok, Illyés Bertalan püspöki titkár úrnak kíséretében ápr.19-én de. fél 9 órakor érkeztek Szikszói állomására, hol a szikszói járás nevében Cseley Ferenc főszolgabíró fogadta és rendezte a menet indítását. A menetet Cseley főszolgabíró kocsija nyitotta meg, utána jött a püspök úr Fáy Árpád és László gyönyörű négyes fogatán. Alsóvadász község határánál 12 tagú lovas bandérium élén Szatmári Sándor rövid üdvözlése után a község bejáratánál felállított diadalkapunál a község előljárósága, élén Gönczi Károly bíróval, üdvözölte a püspök urat. A lelkész lak előtt lelkész, főgondnok, presbitérium, dalárda, levante század és nagyszámú közönség várakozott, hol a dalárda üdvözőlő éneke után lelkész fogadta püspök urat.*

*Ezután a lelkészlakon villásreggeli volt, s utána az ünnepi istentisztelet. A templomban félni is alig lehetett. Bibliát olvasott és imádkozott dr. Enyedy Andor, utána a püspök úr tartott hatalmas beszédet, majd énekkari szám következett Vajda István kántor-tanító vezetésével. Az istentiszteleten részt vettek a községi elsősek közül: Szent-Imrey Pál alispán, Szilvássy József vm. főjegyző, Fazekas József vm. aljegyző, Cseley Ferenc főszolgabíró, farkasfalvi Farkas Géza orsz. gy. képviselő, e.ker. főgondnok, vitéz Ludányi Antal százados, vm. vitézi székek kapitány is. Istentisztelet után a templom udvaron összegyűlt iskolás gyermekeket tekintették meg, kiknek nevében Lakatos Margit III. o. tanuló üdvözölte és virág csokrot nyújtott át a püspök úrnak.*

*Keréssel ezután megkezdődött a küldöttségek fogadása az új iskolában. A község nevében Búza János jegyző, a Gazdakör nevében Bellay Károly elnök, a dalárda nevében Vajda István karnagy, a Tűzoltó egyesület nevében Csutár László parancsnok, a Levante egyesület nevében Bencsik Bálint főoktató, a Keresztény Ifjúsági Egyesület nevében Kiss Bertalan, a Leány egyesület nevében Szabó Ida üdvözölték a püspök urat, s az utóbbi 2 díszes varrású házi szőtt kendőt nyújtott át. A küldöttségeket bevezette és bemutatta vitéz Nagy Pál ig. tanító.*

*Ezt követően presbitéri gyűlés tartatott, utána az egész küldöttség, vendégek, lelkész, tanítók, jegyző Fáy Árpád főgondnokhoz vonultak fel, hol magyaros vendégszeretettel fogadták őket ebéden. Ebéd után a püspök úr néhány családot látogatott meg, és pedig: Gönczi Károly bíró, Illés Károly gondnok, Bellay Károly, Trencsényi József (beteg), Fejes János (Hustát), valamint vitéz Nagy Pál és Vajda István tanítók családját. Mindegyik helyen a legnagyobb tisztelettel és szeretettel fogadták a püspök urat.*

*Este 7 órakor zsidó padosorok előtt esti istentiszteletet végzett dr. Enyedy Andor. Ezt követőleg a lelkész lakon vacsora volt. Éjjeli elszállásolás a következő volt: Püspök úr a lelkész lakon, dr. Enyedy Andor*

<sup>61</sup> Alsóvadász IV.A.13. 175.

<sup>62</sup> U.o. 92.

<sup>63</sup> Alsóvadász IV.A.14. 1935. jan.14., nov.24.

Vajda István tanítónál, Farkas Elek esperes vitéz Nagy Pál tanítónál, Téglássy András em. gondnok és Illyés Bertalan püspöki titkár Fáy Árpádnál voltak elszállásolva.

Püspök úr a látottakkal és hallottakkal igen meg volt elégedve és ezt kifejezésre is juttatta. Lehangoló volt az a körülmény, hogy egész nap hideg, szeles idő volt, éjjeli fagygal. Sajnálatosnak vélte a püspök úr, hogy éppen a püspöki látogatás alkalmával történik ilyen elemi csapás, mely a virágzó fákat jórészen tönkretette. Másnap délelőtt 9 órakor a Tomorról küldött díszes fogatokon a generális vizitáció körülből eltávozott.”<sup>64</sup>

A püspöki látogatás tehát széles köröket megmozgató társadalmi esemény volt. Gyülekezet és község, egyház és társadalom szoros egységben élt.

Ebből a gyakorlati valóságból nem következett a politikai rendszer gerinctelen kiszolgálása - ezt egyébként az (akkor) nem is követelte meg. Álljon előttünk erről is egy példa 1921-ből, a vitézi telkek létesítésével kapcsolatosan. „Azok a batósági közegek, akik a kormányzó úr Ő Főméltóságának ezen felhívását az alsóvadászi ref. egyházhoz, mint földbirtokoshoz adresszálták, túlbuzgósággal jártak el, amennyiben lehetetlenégnek tartjuk azt, hogy az alsóvadászi ref. egyháztól Ő Főméltósága vitézi telkekre számíthatna a következő indokok alapján.

Az alsóvadászi ref. egyház templomot és három tanerős iskolát tart fenn, a hozzá tartozó mellékhelyekkel, tart lelkészt, 3 tanítót, harangozót, tehát semmi esetre sem számíthat a 100 holdon felüli azon birtokosok közé, akik azt maguk kezelik, mert egy olyan intézmény, mint az alsóvadászi ref. egyház úgy a bazának, mint az erkölcsiségnek támasza, így birtokában nem kisebbítendő, hanem inkább növelendő. Különben is az alsóvadászi ref. egyház teljesíti csekély földjövedelméből azokat a kötelezettségeket, amelyek reá várnak, s a jövőben is teljesíteni fogja. A hosszú háború alatt összes földjeiért egész 1921. évig 10-36 Korona árendát szedett, hogy hadba vonult fiai családjait ne terhelje túlságosan. Elvitték 2 harangját, leszerelték orgonáját, s jelenleg temploma, lelkészlaka és iskolái erején felüli kiadásokat emésztene fel, ha azokat rendbe akarja hozatni. Különben is az egyházi szántóföldeket a község lakosai bírják egy-, valamint félholdanként, a legelőt pedig a község bérlő.

Ezekre való tekintettel, bár szépnek tartja az intézményt, fekvő vagyonát megcsönkítani nem hajlandó.”<sup>65</sup>

A század harmincas éveinek második felében évenként 12 ezer Pengő volt az egyház-község bevétele. A földbérlet tette ki egyharmadát, újabb harmadot jelentett a gazdasági tevékenységből származó jövedelem (erdő, szőlők stb.), végül a hívek adományai és az egyházadó tette ki az egészet. Az egyház jelentős földtulajdona ellenére általános volt az adakozás szokása. Ez igen fontossá vált 1948 után, amikor az egyház elvesztette ingatlanainak döntő többségét. A hívek számára nem volt ismeretlen az egyház adományok általi fenntartása.

A II. Világháború után felgyorsultak az események: 1946-ban a 100 k.hold feletti birtokait vesztette el a vadászi egyház, az iskolák államosításával 1948 után további 32 k.holdat. A megmaradt 67 k.hold arra volt jó, hogy a lelkészt kuláknak nyilvánítsák és az egyházat szüntelenül zaklassák. Amikor 1951-ben „önkéntes felajánlás” útján ezt is elvették, már mindenkinek megkönnyebbülésére szolgált.

Négyszáz esztendő történelem után az alsóvadászi reformátusoknak új történelmi helyzetben újat kellett kezdeniük.

<sup>64</sup> Alsóvadász IV.A.14. 1936. április 19.

<sup>65</sup> Alsóvadász IV.A.13. 227-228.

## A REFORMÁTUS TEMPLOM

**A**lsóvadász az 1317-ben kelt oklevél adatai szerint egyházas hely, tehát volt temploma. A pápai tizedjegyzékek pedig jelentősnek mutatják ezt az egyházat. A jelenlegi templom legkorábbi részét XV. századi huszita építménynek tartották. Ez azonban az újabb adatok fényében tévedésnek minősül. Az 1968. évi nagy renoválás során a falbontás az épületnek olyan elemeit hozta napvilágra, amelyek a templom legkorábbi részét XIII. századnak mutatják. Valószínűleg 1242 után épült. Ezt látszik bizonyítani a déli oldalbejáró fölött egy *román stílusú rózsablak*, jobbra pedig egy ugyancsak *román ablaknyílás*. Világosan kitűnik az is, hogy az épület gótikus átépítésen ment keresztül. Ennek maradványa a hajónál keskenyebb, egyenes záródású keletelt *szentély*. Ennek déli külső falán pedig egy *csúcsíves ablakkeret*. Ezeket az elemeket részben helyreállították, számos más gótikus maradványt azonban visszafalaztak, mert helyreállításukat nem lehetett megoldani. A szentély északi belső oldalán található *reneszánsz ajtókeret* egy XV. századi részleges átépítés emlékét őrzi.

A XVI. században reformálódott község a templomot folyamatosan használta. Közvetlen adatunk az épületről 1696-ból való, amikor romokban hevert.<sup>66</sup> Bizonyára a török kiűzéséhez kapcsolódó hadjáratok során pusztult el. Az újjáéledő község 1699-ben helyreállította templomát, amit egy ajtófeliratban meg is örökített:<sup>67</sup>

RESTAURATUM E. TEMPORE R.D.V.N.  
ANDRAE K. SZIKSZAI ECC. A.VAD. P.T.MISTRI.  
RECTORIS PAU. TORONYAI, JUD. PRIMA. MIC. GAZDAGH,  
CONSR. STE. VARGA, JOH. CSULYAK. AEDILIS STEPH. IMRE,  
NLIS. STEPH. HOPORSORO.  
ANNO DNI 1699.

Eszerint Szikszai K. András lelkész, Toronyai Pál rektor, Gazdagh Mihály főbíró, Varga István és Csulyak János tanácsos, Imre István és nemes Hoporsoro István egyházfiak idejében, az Úr 1699. évben megrenoválták a templomot.

A Rákóczi szabadságharcot sem vészelte át az épület épségben, maga a falu is elpusztult, csaknem teljesen elnéptelenedett. A község erőre kapásának jele volt, hogy a templomot újra helyreállították: „*Anno 1724. kezdetett volt a Templom újonnan szindelyeztetni*”.<sup>68</sup> A munka során tizenháromezer zsindelyt tizennyolcezer szeggel vertek fel.

A templom épületébe órát vásároltak 1749-ben, amit 1752-ben kezdtek el használni. Ekkor jegyezte fel Igaz Sámuel prédikátor: „*1752 esztendőben tsináltattam az óra házát Miskolczon, a magam pénzemen, 14 Máriásokon*”.<sup>69</sup> Ugyancsak ő biztosította a belső javítás költségeit 1758-ban, amikor „*fejéritették és megmeszeltették belől a templomot*”. A harangláb építésére nagyobb adományt tett - 33 forint 35 dénárt - s adakoztak mások is, így a különálló kis torony 1759-ben elkészült. Kisebb bővítésre utal az 1763. évi adat, mely szerint a templom „*nagyobb tornátza*” készült el. A tető teljes felújítására 1767-ben került sor, amikor „*a templomnak nagyobb részét megsindelyezték Nagy Pál úr kurátorságában, mely munkára conferált nemes Faragóné Asszony 1 tsászár aranyat, az akkori prédikátor I S pedig 10 magyar forintot*”. Majd 1774-ben a karzatokat újították meg, 1778-ban pedig a cintermet zsindelyezték. A század végén az addigi folyamatos munkálkodást nagyobb építkezés koronázta. „*Anno 1789 Kis Márton uram az egész Consistorium megegyezésével kuratori hivatalában meg marasztatott. Ebben az esztendőben a Templomnak meg nagyobbítása tökéletességre vitetett; a kőműveseknek a Templomnak öt ölnyi meg hosszabbításáért és kő karnak tsinállásáért conventio szerint fizet-*

<sup>66</sup> Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985. 498. v.ö. Kovács J. István: Magyar református templomok. Bp. 1942. 128.

<sup>67</sup> Alsóvadász IV.A.10. 358.

<sup>68</sup> SRKLt. R.A. III. 4/4.

<sup>69</sup> Alsóvadász IV.A.1. 193 skv. A további adatok is itt, ha külön nem jelöljük.

tek 220 Rénes Forintokat, melyek bonificáltattak 21 Magyar Forintokkal. A Templom mennyezetinek tsinállásáért és a székek tsinállásáért az asztalosoknak fizettek 100 Rénes Forintokat, ezen feyül bonificatioba két hordó borokat. Az átsmesterek megalkuttak a Templom fedele el készítéséért 56 Vonás Forintokba és eszerint ki is fizettettek, azon kívül a sindelyezésért, ablakokért, azokra való rostélyokért sat. mi fizettettek, meg van curatorok számadásáról írt könyvben ad 1787,1788,1789; ezen építés véghez ment az Ekklesia költségén, hozzá járulván az Hallgatónak önként való adakozások, melynek lajstromát láthatod az említett számadás könyvben. Ezen szent munkában két esztendő alatt igen gondos, fáradhatatlan és költséget mérsékelni tudó curátos volt nemes Kis Márton uram, melyért méltó, hogy a következő maradékoknak is emlékezte fenn maradjon és az Istentől jutalmat végyen. A chatedra felett lévő koronát tsináltatták magok költségeken Nagy János és Nagy Mihály uraimék”.<sup>70</sup> A szokáshoz híven a mennyezet közepén megörökítették az előljárók nevét:<sup>71</sup>

„Ezen Isten Háza meg nagyobbított  
Curator N. sz. Kis Márton, Fő Bíró  
Nagy Mihály uraimék idejében 1789.  
Asztalos Hubay Sándor.

A leírásból kitűnik, hogy a mennyezet nem volt vakolt. Az asztalos nevének megörökítéséből arra következtethetünk, hogy festett, díszített volt.

A templom tehát kicsinek bizonyult. Már 1769-ben feljegyezte a prédikátor, hogy gróf Eszterházy Károly katolikus püspök kérdésére, hogy „megtelik -é a templomot a vadászai - azaz járnak-e templomba - ezt a választ kapta: „meg is szorulnak benne”.<sup>72</sup> E bővítés során kerülhetett a szószék az északi falról, a reneszánsz sekrestye ajtó mellől a déli falra, középre.

A következő XIX. század jelentős építkezéssel kezdődött: „Anno 1804 4 julii tétetett le a torony fundamentoma, a templomban előre abhoz alkalmaztatott könyörgés tétele után. Le tétetvén az első kő a fundamentom templom mellett Délre levő résziben vagy szegletiben, akkori prédikátor Sárkány Pál, Fő Kurátor Tekintetes Egerfarmosi Kandó László, Vice Kurátor nemes Nagy István, Nemesek Hadnagyja nemes Kis Pál, Bíró Nagy Imre, Egyházi Árvai János és Rector Sebők József idejében. Fundamentom köveket az első körön kívül tévén le tekintetes Básti László és tiszteletes Igaz Simon urak és a fellyebb említettek”.<sup>73</sup> A torony fel is épült a nevezett esztendőben.

A déli oldalbejárót fedő „fából épült régi kis cinterem vagy porticus” helyett a presbitérium 1811-ben kőből kívánt építtetni másikat, mégpedig úgy, „hogy abba legalább 50 Asszony személyek elférjenek”.<sup>74</sup> Júliusban már azt jegyezte fel a prédikátor, hogy „elvégezték a kőművesek a czipinterem kő falát egészen”. Szeptember végén pedig elégedetten vette tudomásul az egyháztanács, hogy „elvégeztetett a czipinterem fa munkája is és minekutánna tökéletesen el készült, az Ekklesia kurátora székeket tsináltatott belé, melyel jóval bővült a Templom az Asszonyok részire”.

A tető javítására 1814-ben került sor, amikor az ácsok „a sindelyek ezerét 3 azaz három forintokon” verték fel, valamint belső átalakítás is történt: „a Korona a Cathedrához belőül szegezett négy oszlopokon állván, a Prédikáló Személyre nézve igen alkalmatlanná és szorossá tették a négy oszlopok a helyet... az Ekklesia érdemes Kurátora nemes Nagy István úr el menvén Miskolczra, rúd vasakat vett, és azokat ide haza Bakos András és Bakos József kovács mesterek által el készítettén..., fel szegezettvén a falakba a rúd vasakat tartó szegeket, a Cathedrátul el választotta a Koronát és mintegy a levegőbe függővé tévén, a Prédikáló Személyre nézve alkalmasabbá tette a Cathedrát”.<sup>75</sup> A belső berendezés tovább bővült 1826-ban, amikor új kar épült, melyre nézve úgy határozott a presbitérium, hogy „az új ház emberek” ülőhelye legyen.<sup>76</sup>

A templommal kapcsolatosan igen súlyos tévedés, hogy az azt félig övező kőfalat a középkorból eredeztetik. A XVIII. században fából épült kerítés vette körül az épületet, amelyet

<sup>70</sup> Alsóvadász IV.A.10. 11.

<sup>71</sup> SRKLt. R.A.III. 4/4.

<sup>72</sup> SRKLt. A. XIII. 4281.

<sup>73</sup> Alsóvadász IV.A.1. 197.

<sup>74</sup> Alsóvadász IV.A.10. 55.

<sup>75</sup> Alsóvadász IV.A.10. 62-63.

<sup>76</sup> Alsóvadász IV.A.11. 10.



1749-ben készítették, 1778-ban „szakadozott palánkokból” állt, megromlott állapotban volt.<sup>77</sup> Elérkezettnek látták az időt a vadásziak 1827-ben, hogy szilárdabb kerítéssel övezzék a templomot. A kő kerítés építése 1827-ben kezdődött, 1830-ban fejeződött be, amikor bevakolták a falat és a kapuk is elkészültek.<sup>78</sup>

Az 1834. évi földrengés a templomot megrongálta, amit igen szemléletesen ír le a lelkész: „reggeli 6 óra tájon épen a híveknek gyülekezetében a Gondviselőhöz könyörgéssel folyamodnék, egy hirtelen zúgás, mint valami szeker zörgés hallatott, mely után alattam a Szent Szék ingadozni, de az egész föld is rengeni kezdett, s ez oly nagy lett, hogy véltük a Templomot egyszerre össze omlani felettünk. Annak oldaláról a tsement nagy bővséggel omlott..., a Templomnak két oldalán pedig az Ó és Új épület össze eresztései elszakadoztak, s kivált a teteje felé oly nyílás lett, hogy rajta ki lehetett látni”.<sup>79</sup> A károkat 1835-re kijavították, kívül-belül újra meszelve az épületet.

Az 1860. június 11-i nagy tűzvészben a templom is leégett. Augusztus 11-én az abaúji esperes körlevelében ezt írta erről: „eddigelé minden füleibe eljutott azon rettentő pusztulás és kárvallás híre, amely múlt június 11-én az a.vadászi testvér egyházat érte”.<sup>80</sup> Az újjáépítési munkák rendkívüli terhet róttak az egyházra. Először új iskola létesült, ezzel azonban az anyagi források ki is apadtak. A templom építése lépésről lépésre haladt, ahogy az adományok érkeztek és az egyházközség egyéb bevételei alakultak. A mélypont 1863-ban volt, amikor a császári katonaság megszállta Alsóvadászt adóbehajtás végett, s a presbitérium szomorúan állapította meg, hogy „az egyház kasszája üres”. Így történhetett, hogy a templom felépítése nyolc esztendő telt igénybe. A kőműves munkát az iskolát is építő Mihalik József végezte. A tető fedéséhez a zsindelycserepet az ormosi gyárból hozatták. A mennyezet a tűzvész során beomlott, a belső berendezés teljesen kiégett. A presbitérium elvetette a vakolt sík mennyezet készítését, ugyanígy a simára deszkázást is. Úgynevezett vak-gerendás, kazettás szerkezet mellett döntött. Miskolcon házi vásznat vásároltak, amit Barta László kárpitos 40 osztrák értékű forintért felszegezett. A felerősített vásznat Schwarz Adolf „kassai pictor” befestette „égszín kékre, mindenik kockának közepébe egy-egy csinos rózsát” pingálva.<sup>81</sup>

A század végén, 1890-ben a torony új sisakot kapott.<sup>82</sup> Megépítésére több mester is pályázott, a terveket közszemére tették ki. Az alsóvadásziak ízlésének egy olyan terv felelt meg leginkább, amelyet már megvalósítottak egy-két évvel korábban Tass helységben. Így az alsóvadászi toronysisak az ottaninak ikertestvére.

A templom épülete újabb bővítést nyert 1901-1902-ben egy 6x8 méteres dongaboltozatos északi oldalhajóval. Az 1920-as években állagmegőrzési munkák folytak.

A háború során, 1945-ben orosz tűzérési találat érte a tornyot. A sisak erősen megrongálódott, Jakó István helybeli ácsmester javította ki. A költségek 60 ezer pengőt számláltak.<sup>83</sup> Az 1950-es években pedig a maradék háborús károkat javították ki, valamint a kőkerítést vakolták újra.

Teljes felújítást nyert a templom és a torony falazata 1967-68-ban, mindent összevetve mintegy 350 ezer forint értékben. A toronysisak lemez fedelét 1984-ben cserélték ki, 1986-ban belső korszerűsítési munkálatokat végeztek, a falakat víztelenítették, a vakolatba kevert vegyszeres eljárással.<sup>84</sup>

<sup>77</sup> Alsóvadász IV.A.10. 5.

<sup>78</sup> Alsóvadász IV.A.10. 74.

<sup>79</sup> Alsóvadász IV.A.10. 80.

<sup>80</sup> Alsóvadász IV.A.16. dátum szerint.

<sup>81</sup> Alsóvadász IV.A.11. 219, 222, 225, 231, 319.

<sup>82</sup> Alsóvadász IV.A.12. 1890. évi jegyzőkönyvek.

<sup>83</sup> SRKLt. R.A.III.4/4.

<sup>84</sup> Alsóvadász Presbiteri jegyzőkönyvek a megnevezett években.

## HARANGOK

A XVIII. században magára találó református egyházközség 1730-ban és 1731-ben egy nagyobb és egy kisebb harangot vásárolt Novák István oláhpataki harangöntőtől. Majd 1740-ben megöntették a harmadik harangjukat is, melynek feliratát a XIX. század elején így jegyezték fel:

*Sum Fusa in Gloriam Dei Anno 1740.*

*Az Úr elvégzi amit kezdett. Uram, a Te irgalmasságod mindörökké legyen, a Te kezeidnek munkáit ne hagy el. Solt. CXXXVIII.8.*

Az egyházlátogatók 1757-ben ezeket a harangokat így írták le: „Vagyon 3 harang, a nagy mintegy négy mása, a 2dik 230 font, a legkisebb mintegy 70 font”.

A középső harang 1775-ben elrepedt. Ennek felhasználásával Losoncon Ebel Sámuel műhelyében 2,5 mázsás új harangot öntettek a vadásziak. Az öntőnek átadtak „220 fontnyi ócska matériát”, ami csak az elrepedt harang lehetett, ennek öntését a mester „fontjátul 5 garásával” vállalta, az általa adott anyagot pedig „fontjátul 14 garásával” öntötte. A középső harang tehát ezután 2,5 mázsa súlyú lett. Az újraöntést a prédikátor így jegyezte fel: „Öntetett újabban a középső harang Kupetz István uram keurátorságában”.

A nagy harangot 1780-ban öntötték át, ugyancsak Losoncon:

*Fusa in Lossontz per Samuelem Ebel az Alsó Vadászj Helv: Confess: tartó Ekles: Isten dicsőségére maga költségén öntette Kövér József Pred: idejében Anno 1780.*

Majd 1855-ben ismét átöntették, megörökítve a korábbi öntés idejét és helyét is feliratában:

*1780-ban öntetett Losonczon az alsóvadászj ref. egyház költségén. 1855-ben újraöntötte Hilzer Ignác cs.k.udv. harangöntő és polgár, Kérészy Mihály lelkész és Éliás János gondnok idejében.*

Az újraöntés során 6 mázsás súlyt nyert, ma is szolgál a vadászi toronyban.

Az 1775-ben öntött harangot 1858-ban szintén Hilzer Ignác öntötte újra:

*Újraöntetett Kérészy Mihály lelkész és Papp Ferenc gondnok idejében. Bécsúj helyi cs.k. harangöntő Hilzer Ignác által 1858-ban.*

Ezt, valamint a kis harangot az I. Világháború során leszerelték és elvitték, hogy ágyút öntsenek belőlük. Pótlásukra az egyházközség 1924-ben készíttetett újakat. A kis harang öntése költségének jelentős részét Fáy Árpád földbirtokos adománya fedezte. Ez ma is használatban van. A középső harangot az egyházközség tagjainak adományából öntötték, amint felirata is megőrizte:

*Dicsérjük Istent minden nap és mindörökké magasztaljuk Szent Nevét.*

*Az Alsóvadász Református Egyház híveinek közös költségén öntetett 1924. évben.*

A II. Világháború során, 1944. május harmadikán szerelték le és vitték el.<sup>85</sup>

## ORGONA

Az orgonát a miskolci református egyháztól vásárolta az alsóvadászi gyülekezet és az Éneklő Kar 1901-ben 500 koronáért. A belvárosi templom orgonájának felét vették meg. Ezt az Angster cég építette fel Alsóvadászon és bővítette ki pedállal. Az avató ünnepséget Révész Kálmán esperes és Szalay László országgyűlési képviselő részvételével 1902. augusztus 10-én tartották (egyben a templom bővítés befejezésének hálaadó napja is volt): „...az ünnepi ábítatot mindjárt magas fokra emelve zendültek meg az újjáépített orgona hangjai a Fövenyessy Bertalan... avatott ujjainak érintése alatt”.<sup>86</sup> A következő regiszterekből állt: subbas 16, quintbass 5 1/3, fuvalabass 4, oktáv bass 8, principal, 8, bourdon 8, fuvola 8, amabilis 4, csúcsfuvola 4, oktáv 4, quint 2 2/3, oktavín 1, superoktav 2, quint 1 1/3.<sup>87</sup>

<sup>85</sup> A harangok történetének forrásai: Alsóvadász IV.A.1. 197., Presbiteri jegyzőkönyvek 1924., SRKLt. Kgg.II.5. 138., R.A.III. 4/4., D.CXXXI.74002. Az 1924-ben öntött középső harang feliratát néhai Nagy Kálmánné, Hegedűs Ilona közölte.

<sup>86</sup> Alsóvadász IV.A.12. Pro memoria.

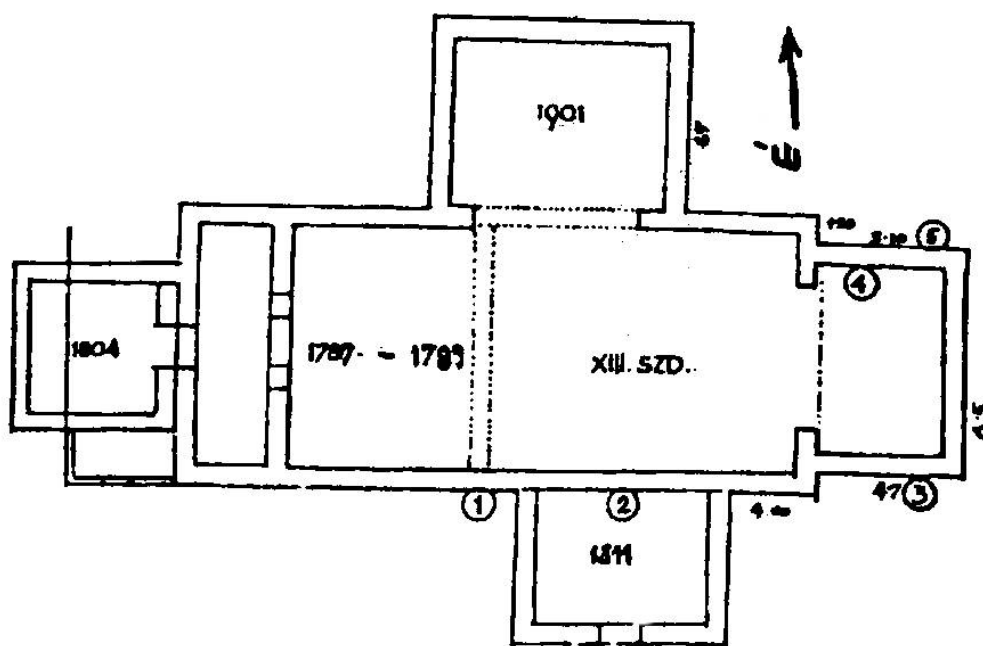
<sup>87</sup> Alsóvadász, irattár 112/1957.

A II. Világháború során megrongálódott. A templomban tanyázó katonák teledobálták különféle lerágott csontokkal. Részben átépítette Kelemen Árpád mester 1957-ben. Teljesen átépítette Sepsy Károly tervei alapján a Budapesti Hangszerművek 1970-ben.<sup>88</sup>

## PARÓKLÁK

A „régí parókia” 1773-ban épült „az Ekklesia tulajdon költségén”.<sup>89</sup> Bővítették 1829-ben, némi bonyodalmak között: „Farkas János kőmíves felvállalván a parókialis ház kisimítását..., de fele munkájából elsőként, Szikszórol más kőmívest hozattam, aki elvégezte” - jegyezte fel a kurátor.<sup>90</sup> Átépítést nyert 1848-ban, mégpedig tűzbiztonsági okokra hivatkozva. A fa tornácot tűzveszélyesnek tartották: „Ezen igen veszélyes körülményeket a ns egyháztanács megfontolván s szívére vévén, a fa tornác helyett az épületek téglá s vályog tornác általi teljes biztosítását közmegegyezéssel elhatározá”.<sup>91</sup> Ekkor nyerte mai alakját a barokk falusi kúriák mintájára, ívsoros tornáccal.

Az új lelkészlakást 1977-78-ban építette az egyházközség, a régi káplán lakás és magtár helyén. A régi épület bontása 1977. május 4-én kezdődött, július 19-én megtörtént az alapkőletétel, 1978. decemberében pedig a lelkipásztor család beköltözhetett. Készpénzt fizetett az egyházközség 850 ezer forintot, közmunkát 400 ezer forint értékben végeztek a gyülekezet tagjai. Közadakozásból épült.<sup>92</sup>



A templom alaprajza

<sup>88</sup> Alsóvadász, Presbiteri jegyzőkönyvek 1970.

<sup>89</sup> Alsóvadász IV.A.1. 197.

<sup>90</sup> Alsóvadász IV.A.17. 1829.

<sup>91</sup> Alsóvadász IV.A.11. 169-170.

<sup>92</sup> Alsóvadász, irattár: lelkipásztori beszámoló.